

UDK

903.7(497.5 Pula)“638”

904:738>(497.5 Pula)“652”

UDC

NALAZ RIMSKOG SVETIŠTA U ČETVRTI SV. TEODORA U PULI Arheološka istraživanja 2008.

Alka STARAC

Izvorni znanstveni rad

Arheološki muzej Istre, Carrarina 3, 52100 Pula
alka.starac@pu.t-com.hr

Primljeno: 24.03.2009.

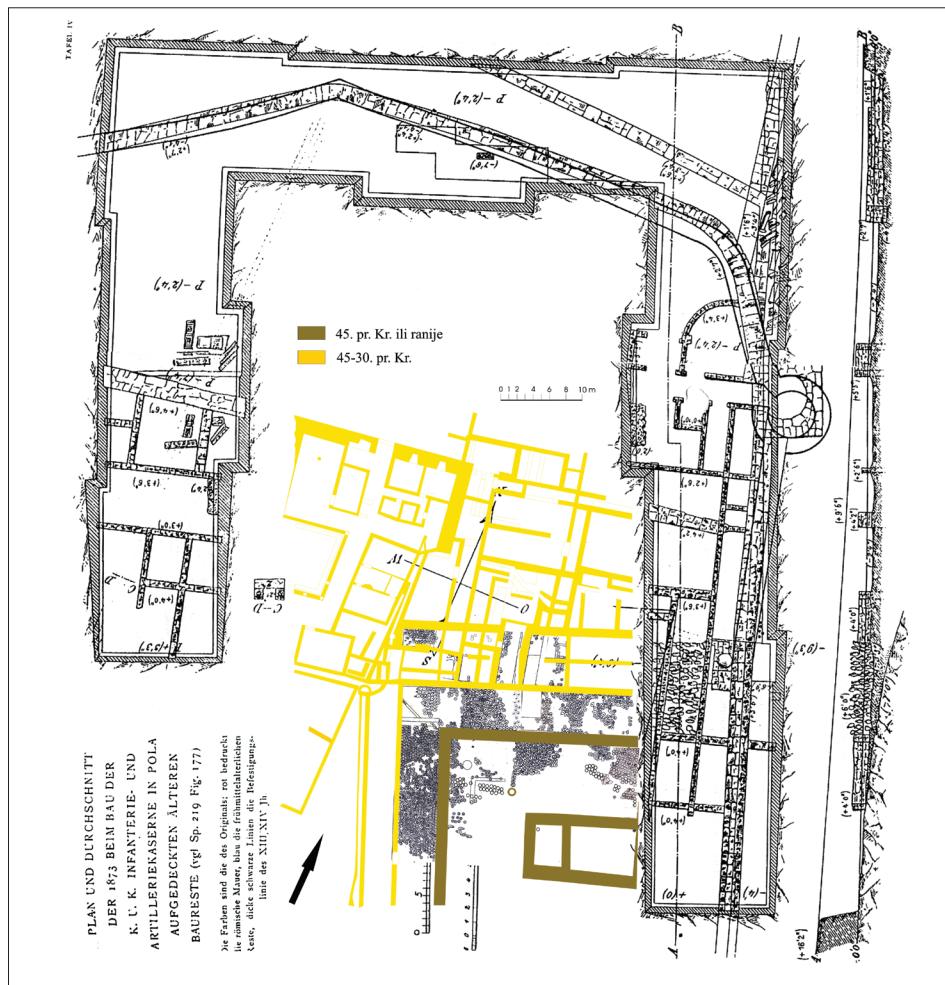
Odobreno: 20.11.2009.

U četvrti Sv. Teodora u Puli, u razdoblju od listopada do prosinca 2008. obavljala su se zaštitna arheološka istraživanja uz primarnu konzervaciju nalaza, na površini od približno 130 m², s prosječnom dubinom iskopa jedan metar. Prikupljena su, oprana i signirana 6.042 predmeta. Dokumentirano je 27 glavnih arheoloških slojeva koji obuhvaćaju raspon od tisuću godina, od X. st. pr. Kr., ranoga željeznog doba histarske kulture, do tridesetih godina I. st. pr. Kr., to jest do prvih desetljeća po osnutku rimske kolonije Pole. Područje istraživanja u 2008. pripada terasi Herkulova svetišta, obnovljena u trećoj četvrtini I. st. pr. Kr. Herkulovo svetište obuhvaćalo je hram s dvorištem, ogradni zid i bunar na izvoru. Najvrjedniji nalaz je kvadratasti blok vapnenca s reljefom toljage.

KLJUČNE RIJEČI: *amfore, Herkul, Pula, stratigrafija, svetište, tegule, toljaga*

UVOD

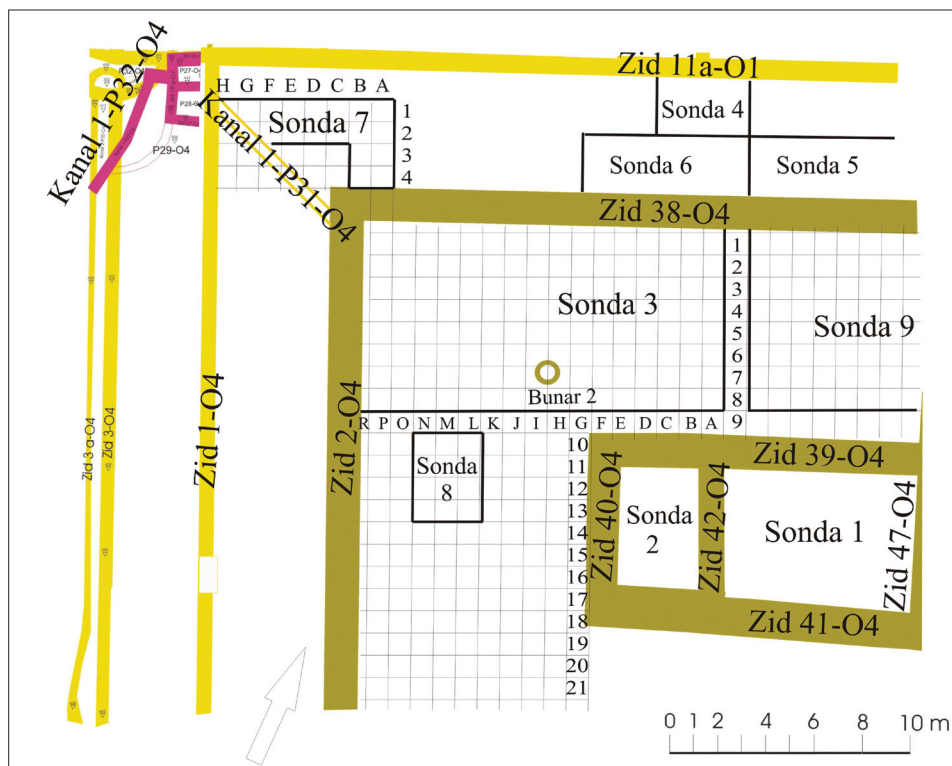
U četvrti Sv. Teodora u Puli, k. č. 493/3 i 493/5 k. o. Pula, blok 16, lokacija 11, u proljeće 2005. započela su zaštitna arheološka istraživanja koja se kontinuirano nastavljaju već petu godinu usporedno uz privremenu konzervaciju pokretnih i

Sl. 1 Četvrt Sv. Teodora u Pulj. Objekti I. st. pr. Kr.

nepokretnih nalaza¹. U razdoblju od ožujka 2005. do prosinca 2008. obavljena su zaštitna arheološka istraživanja uz primarnu konzervaciju nalaza na površini od približno 4.000 m² s prosječnom dubinom iskopa pet metara i u trajanju od 32 radna mjeseca (slika 1). U tom razdoblju, prikupljena su, oprana i signirana ukupno 32.173 predmeta, koji su pohranjeni u Arheološkom muzeju Istre. Dokumentirano je ukupno 96 glavnih arheoloških slojeva u rasponu od tri tisuće godina, od željeznog

¹ Starac 2006 a, 135-140; Id. 2006 b, 235-238; Id. 2007 a, 263-265; Id. 2007 b, 84-90; Id. 2008, 121-129.

Sl. 2 Područje istraživanja 2008.

razdoblja histarske kulture do XX. st.

U listopadu 2008. nastavilo se zaštitno arheološko istraživanje na jugoistočnom dijelu lokacije s predviđenim trajanjem od 150 radnih dana. Stručna voditeljica istraživanja je dr. sc. Alka Starac, zamjenica voditeljice Lara Orlić, stručni članovi ekipe su Vendi Jukić, Silvana Petešić, Ivo Juričić, Siniša Majstorović, Ranko Paun i Marino Petrović, izvođač Arheološki muzej Istre. Investitor istraživanja je “PZ Ulaganja d. o. o.”, Zagreb. Površina predviđena za arheološko istraživanje u 2008. i 2009. obuhvaća 1100 m² i dijeli se u dvije veće odvojene površine. Jedna je smještena u jugoistočnom dijelu čestice, na području rimskog hrama s ogradnim područjem (slika 2), a druga u sjevernom dijelu čestice, gdje se jedine nepokretne arheološke strukture (odvodni kanali izgrađeni u drugoj polovici I. st. pr. Kr.) očekuju tek ispod današnje razine mora. Ukupna površina određena ugovorom koja je istražena do razine stalne vode krajem 2008. obuhvaća 131 m². Tijekom tri mjeseca u 2008.

godini, od listopada do prosinca, otvoreno je osam sondi. U potpunosti, to jest do završetka kulturnog sloja i ujedno do žive stijene, dovršen je iskop u tri sonde, u sondama 1, 2 i 7, na ukupnoj površini od 63 m². U sondama 1, 4, 5 i 6, ugovoreni arheološki iskop izveden je do stalne razine podzemne vode koja se nalazi na apsolutnoj nadmorskoj visini 65 cm (+- 15 cm). Prosječna dubina iskopa do razine stalne podzemne vode iznosi metar i pol, a iskopano je 350 m³.

EPIGRAFIJA KAO STRATIGRAFSKI POKAZATELJ: TEGULE I AMFORE

1. TEGULE

U dijelu ugovorene površine u sondi 7, nalazi se odvodni kanal orijentiran dijagonalno u odnosu na ogradne zidove hramske terase (slika 2). Kanal 1-P31-O4 predstavlja neodvojiv dio jedinstvenoga kanalizacijskog sistema koji povezuje hramski kompleks s termama i kućom (*domus*), a datira u treću četvrtinu I. st. pr. Kr.² Ugao sonde 7, veličine oko 10 četvornih metara, nije istražen do kraja kulturnog sloja zbog toga što bi za njegovo istraživanje prethodno trebalo razidati kanal, omeđen ukopanim zidovima s jednim licem, na dnu i na vrhu popločen čitavim tegulama. Zidovi kanala od grubo oklesanog kamena i dno pokriveno tegulama vezani su čvrstom vapnenom žbukom (slike 3 - 4). Tegule na dnu složene su tako da se rub jedne nalazi ispod ruba sljedeće, čineći kaskade. No mjerenje nakon pražnjenja sadržine kanala pokazalo je da se na oba kraja dno kanala nalazi na jednakoj apsolutnoj nadmorskoj visini te da je bez obzira na kaskade kanal izgrađen potpuno vodoravno, bez nagiba. Kanal 1-P31-O4 prilikom velikih građevinskih zahvata u razdoblju g. 45. - 30. pr. Kr. dijagonalno je postavljen u sjeverozapadnom uglu hramskog kompleksa, povezujući starije kasnorepublikansko hramsko dvorište (*temenos*; Zid 2-O4, Zid 38-O4) s nešto novijim ogradnim zidovima (Zid 1-O4, Zid 11a-O4), dodanim oko svetišta u trećoj četvrtini I. st. pr. Kr.³ (slika 1). Na tegulama kojima je kanal bio pokriven zabilježeni su žigovi SOLON[A]S (slika 5; inv. br. A 44085) i C·PASI·A·NA (ukrasni motiv), koji se razrješava u *C(ai)* ili *C(aesaris) Pa(n) siana*⁴ (slika 6; inv. br. A 44084). U zapuni kanala zatečen je uz druge pokretne nalaze sitni ulomak tegule sa žigom [PA]NSI[ANA].

Građevinski sloj treće četvrtine I. st. pr. Kr. (slika 1) predstavlja prvi i najopsežniji

² Starac 2007 a, 263-265.

³ Starac 2007 b, 87.

⁴ Righini, Biordi, Pellicioni Golinelli 1993, 43, tip 11c.

Sl. 3 Odvodni kanal u Sondy 7, pokrov.

Sl. 4 Odvodni kanal u Sondy 7, dno.

zamah izgradnje novoutemeljene kolonije rimskih građana koji je uključivao paralelnu, planski zamišljenu i izvedenu izgradnju ulica, terasa, drenažnoga, vodovodnog i odvodnog sistema, kuća, prolaza i drugih objekata. Odvodni zidani kanali za otjecanje i usmjeravanje oborinskih voda neodvojiv su dio toga građevinskog sloja, i spomenuti kanal samo je jedan u mreži. U dnu i pokrovu odvodni kanali su sadržavali ugrađene tegule, od kojih neke nose žigove. Odvodni kanal 1-P32-O4, istražen 2005., u dnu ima ugrađene tegule sa žigovima CINNIANA IVL PRI, *Cinniana Iul(i) Pri(mi?)*⁵ i SOLONAS. Žig CINNIANA pripada figlini koja se veže s konzulom Lucijem Kornelijem Cinom, koji je, prema Apijanju (APP. I, 77, 78), 84. g. pr. Kr. zajedno s konzulom Gnejem Papirijem Karbonom poslan u Picenum da se suprotstavi Suli i koji je u Liburniji pokušao stvoriti vojnu bazu protiv Sule. Prema području raširenosti žiga, figlinu treba tražiti u zapadnojadranskom prostoru između regije Marche i Istre⁶.

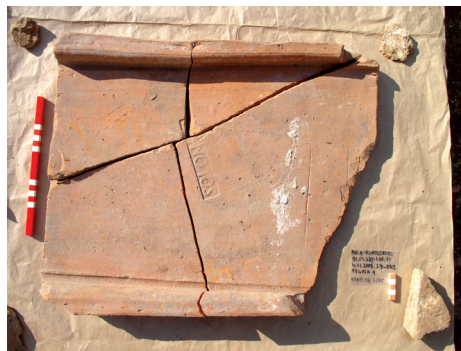
2. AMFORE

Unutar hramskog dvorišta, ali i u susjednim prostorima, nalazi se depozit više od dvije tisuće naopako okrenutih amfora tipa Lamboglia 2, postavljen za drenažu.⁷ Čitave amfore nisu pronađene u 2008., ali su pronađeni brojni poklopci i manji ulomci amfora Lamboglia 2, među kojima neki nose sljedeće žigove: ANIB[.], BARC, CASTIR FAB, C·HE[R], LICIN, LICINI (zrcalno), MAN[I], MENA·CRASS, PEPI, PHIL[I]PVS, SABDA, SABDI, [..]DOB, [..]RT. Neki od tih

⁵ Righini, Biordi, Pellicioni Golinelli 1993, 42.

⁶ Bruno 1995, 297.

⁷ Starac 2008, 121.

Sl. 5 Teglula sa žigom SOLON[A]S.

Sl. 6 Teglula sa žigom C·PASI·A·NA[.]

Sl. 7 Drenažna podloga depozita amfora od krupnog lomljenca, S. J. 15-08, Sonda 3.

Sl. 8 Vapneni naboj S. J. Pod 1-08, Sonda 3.

žigova već su zabilježeni u velikom depozitu amfora u hramskoj terasi i okolnim prostorima, u istraživanjima 2005. - 2007.

Pojedine žigove nismo uspjeli pronaći na popisima objavljenih žigova na amforama Lamboglia 2, čemu djelomično pridonosi i loša očuvanost nekih. Žig ANIB[.] otisnut na rubu amfore okomito zadebljanog ruba visok je 1,4 cm, širok 4 cm, a visina slova iznosi 1 cm (slika 10; T. I, 1). Amfora je izrađena od gline jednolike crvene boje bez engobe, sa sitnim bijelim primjesama. Žig BARC nalazi se na gornjem dijelu ručke amfore s rubom koji je zakošen donjim dijelom prema van, glina je jednolike oker boje, bez engobe. Visok je 1,2 cm, širok 4,6 cm, a visina slova iznosi 1 cm (T. I, 2). Žig P.EPI nalazi se na rubu amfore okomito zadebljanog ruba, izrađene od okercrvene gline svijetložute na površini. Smješten je iznad ručke, naopako okrenut donjom stranom gore; visok je 1,6 cm, širok 4,1 cm, a visina slova iznosi 1,2 cm (slika 14; T. II, 5). Poput žiga C·HE[R], sastoji se od dva dijela

Sl. 9 Pješani nanos S. J. 10-08 ispod Poda 1-08, Sonda 3.

Sl. 10 Amfora, žig ANIB[...].

odvojena točkom trokutastog oblika sa šiljkom usmjerenim gore. Žig [...]RT otisnut je na rubu amfore, visok 1,4 cm, širok 3,6 cm, visine slova 1,1 cm (T. IV, 1). Glina je crvenkasta, prema površini svjetlija, okeržuta engoba. Žig [...]DOB otisnut je na rubu amfore zakošenom donjim dijelom prema van. Glina je ružičasta, prema površinama blijedookeržuta. Žig je smješten asimetrično između ručki u odnosu na središnju os amfore, visok je 1,3 cm, širok 4 cm s time što je početni dio žiga odlomljen, slova su visoka 1,1 cm (T. IV, 3). Prema dimenzijama žiga i donekle čitljivom završetku, zaključujemo da se radi o istom žigu koji je na primjercima iz Akvileje interpretiran kao DION[.]IDOR, odnosno DIONISOB⁸. Žig MAN[I], za razliku od prethodnih, otisnut je na rubu amfore okomito u odnosu na sam rub. Posljednje, oštećeno slovo moglo bi biti slovo T (T. II, 3). Žig je visok 1 cm, širok 4 cm, a visina slova iznosi 0,8 cm. Rub amfore trokutastog je oblika, lagano zakošen donjim dijelom prema van. Glina je jednoliko narančasta, bez primjesa i bez engobe.

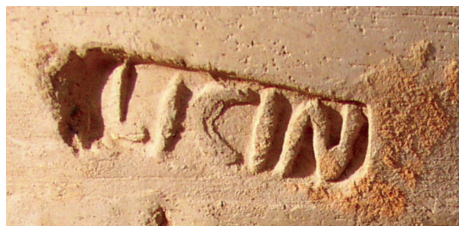
Žig CASTIR FAB, smješten uzdužno na gornjem dijelu ručke amfore čiji je rub zakošen donjim dijelom prema van. Glina je okersmeđa, nema engobe. Visok je 1,4 cm, širok 5,1 cm, a visina slova iznosi 1 cm (slika 11; T. I, 4). Sastoji se od dva dijela, sadrži ime *Castir()* i kraticu *Fab()*. Na kraju su slova F, A, B vezana ligaturom, F okrenuto zrcalno. Dok prvo ime određuje izvršitelja, majstora ili voditelja proizvodnje amfora, druga se riječ također poistovjećuje s početkom imena, i to obiteljskog imena vlasnika radionice: *Fab(ius)*. Obitelj *Fabii Hadriani* rodnom je možda bila iz Hadrije, odakle je preselila u Brindisi⁹. Jedna amfora s istim žigom otisnutim na obje ručke pronađena je već na istoj lokaciji 2007. u depozitu naopako postavljenih amfora, na istočnom rubu sjevernog dijela hramskog dvorišta (510-P

⁸ Buora, Carre, Tiussi, Ventura 2008, 296.

⁹ Manacorda 1989, 454; Bruno 1995, 287.

Sl. 11 Amfora, žig CASTIR FAB.

Sl. 12 Amfora, žig LICIN.

33-O4). Jedan ulomak vrata i gornjeg dijela ručke amfore Lamboglia 2 s popreko postavljenim žigom CASTIR FAB zabilježen je 2006. u Puli na forumu¹⁰, a jedan ulomak s istim žigom pronađen je na Serminu kod Kopra¹¹.

Žig C-HE[R], *C(ai) He[r(ennii)]*, visok je 1,4 cm, širok 3,4 cm, a visina slova iznosi 1 cm (T. I, 3). Nalazi se na ulomku ručke amfore od jednolike žute gline bez engobe, na gornjem dijelu ručke. Žig sadrži skraćeni dvoimenski obrazac s osobnim i obiteljskim imenom, koji je označavao vlasnika posjeda u čijem se sklopu odvijala proizvodnja i punjenje amfora vinom. Obiteljsko ime *Herennius* ponajbolje je dokumentirano na žigovima amfora tipa Dressel 6 A, nešto kasnije proizvodnje¹², no zabilježeno je i na amforama Lamboglia 2 u formi HERENNIA, što označava keramičarsku radionicu u posjedu obitelji Herenija, udomaćene u regiji Picenum¹³.

Žig LICIN (slika 12; T. II, 1) također je prisutan u depozitu amfora istraženom 2005. – 2007., i to u dvije različite varijante na tri amfore¹⁴. Rub otvora amfore pronađen 2008., zadebljan i blago zakošen donjim dijelom unutra, nosi žig smješten simetrično po središnjoj osi između ručki. Glina je narančasto ružičasta, šupljikava, ima rijetke crvene primjese, izvana je blijedožuto ružičasta. Žig LICIN visok je 1,1 cm, širok 2,9 cm, a visina slova iznosi 0,8 cm. U drugoj varijanti, žig LICIN nešto većih dimenzija pojavljuje se na ručkama amfora. Označava skraćeno latinsko ime keramičara *Licin(us)*. Isto ime naznačeno je žigom LICINI koji je okrenut zrcalno, visok 0,9 cm i širok 3,2 cm, visine slova 0,6 cm (T. II, 2). Zrcalno okrenuti žig LICINI nalazi se na gornjem dijelu ručke amfore od okeržute gline bez engobe, postavljen uzduž ručke koja je okrugla u presjeku, a završetak teksta nalazi se uz vrat

¹⁰ Džin 2007, 21, br. 11, A 30656, sl. na str. 28. Žig je netočno pročitan i pripisan tipu Dressel 6 B: "ulomak ramena i ručke amfore s pečatom CASTor.. u pravokutnoj kartuši, Dressel 6 B".

¹¹ Horvat 1997, T. 16, 7, CASTIR [...].

¹² Baldacci 1967 – 1968, 32; Zaccaria 1989, 483.

¹³ Bruno 1995, 212.

¹⁴ Starac 2008, str. 126 – 127, br. 69 – 70.

Sl. 13 Amfora, žig MENA·CRASS.

Žig LICIN javlja se i na amfori Pascual 1¹⁷.

Žig MENA·CRASS otisnut je na rubu amfore koji je blago zakošen donjim dijelom unutra. Glina je u sredini presjeka crvena, prema površinama okeržuta, puna crvenih grudica, nema engobe. Svrstava se u skupinu žigova iz radionice čiji bi vlasnik mogao biti triumvir Marko Licinije Kras, poginuo 53. g. pr. Kr.¹⁸. Istoj skupini mogu se pripisati žigovi na amforama Lamboglia 2 dokumentirani na tlu Italije: SOCRAT·CRAS¹⁹ i APROCI·CRAS²⁰, te možda i žig APRO iz maritimne vile Dragonera Sjever na jugozapadnoj obali Istre²¹. Ujedno predstavlja prvu neposrednu arheološko-epigrafsku indiciju o ekonomskim interesima triumvira Krasa u Istri (slika 13; T. II, 4). Visina žiga iznosi 1 cm, širina 5,7 cm, visina slova 0,8 cm. Razbijena amfora iz Krasove radionice i još jedna amfora jajolikog tijela s natpisima u boji (slika 17; T.V, 1) ubačene su unutar temelja hrama nakon izgradnje.

Žig PHILIPVS već je zabilježen na jednoj amfori iz depozita istraženog 2005.²² Razlikuje se od novijeg nalaza po manjim dimenzijama (1,6 x 4,6 cm). Ulomak ruba amfore sa žigom PHIL[I]PVS, pronađen 2008., odlikuje se okomito zadebljanim rubom koji s donje strane ima dubok žlijeb. Glina je tvrda, oštih lomova,

Sl. 14 Amfora, žig PEPI.

amfore. Srodan mu je skraćeni žig LICI na neidentificiranoj amfori opisanoj kao Dressel 6 A¹⁵ i na amforama Lamboglia

¹⁵ Blanc-Bijon, Carre, Hesnard, Tchernia 1998, br. 866, Tortona.

¹⁶ Bruno 1995, 135, 220; Carre, Gaggadis-Robin, Hesnard, Tchernia 1995, br. 94, Vercelli.

¹⁷ Carre, Gaggadis-Robin, Hesnard, Tchernia 1995, br. 324, Port-Vendres.

¹⁸ PLUT. Crass. 31; PIR² L 186.

¹⁹ Manacorda 1989, 451, nt. 34.

²⁰ Cipriano, Mazzochin 1992, 152; Bruno 1995, 287.

²¹ AMI Pula, inv. br. A 30621, Dragonera Sjever 2003; A. Starac, Dragonera. Dva bisera, Arheološki muzej Istre, Pula (u tisku).

²² Starac 2008, str. 128, br. 114.

Sl. 15 Amfora, žig SABDA.

Sl. 16 Amfora, žig SABDI.

okersmeđecrvena iznutra, blijedožuta engoba. Žig je oštećen u središnjem dijelu, no lako razrješiv. Visina žiga iznosi 1,2 cm, širina 5,7 cm, visina slova 0,9 cm (T. II, 6). Žig donosi u punoj dužini grčko ime keramičara *Philip(p)us* s latiniziranim nastavkom. Sličan žig PHILIPUS /VEHILI, *Philip(p)us* / *Vehili*, javlja se na brindizijskoj amfori²³. Na amfori Lamboglia 2 zabilježen je žig PILIPI²⁴.

Žigovi SABDA i SABDI pripadaju istoj vlasničkoj skupini. Žigovi grupe SABINA pojavljuju se u različitim oblicima na brindizijskim amforama²⁵ i na amforama Lamboglia 2²⁶. Žig SABDA bez palme javlja se na rubu prijelazne forme Lamboglia 2/Dressel 6A, dimenzije 4,3 x 1,3 cm, visina slova 0,7 cm²⁷. Žig SABDA (slika 15; T. IV, 2), otisnut na rubu amfore iznad ručke, već je prethodno zabilježen na jednoj amfori iz depozita pronađenoj 2007.²⁸ Amfora kojoj pripada ima okomito zadebljan rub, glina je narančasta, engoba žuta izvana i iznutra. Visina žiga iznosi 1,5 cm, širina 4,5 cm, visina slova 0,95 cm. Žig izgleda sastavljen od dva imena. Na prvom se mjestu možda nalazi ime *Sab(inaeus?)*²⁹, na drugome *Da(mas?)*. Slična se dvodijelnost opaža u žigu SABDI (slika 16; T. III, 1), gdje drugi dio *Di(?)* označava neko od mnogobrojnih grčkih imena s tim početkom. Zabilježen je već 2007. na istom lokalitetu, u depozitu hramske terase, u varijanti SAB.DI s jasno vidljivom razdvojnomo točkom na dvije amfore. Visina žiga SABDI iznosi 1,6 cm, širina 4,6 cm, visina slova 1 cm. Otisnut je na rubu amfore iznad ručke. Glina je okernarančasta,

²³ Blanc-Bijon, Carre, Hesnard, Tchernia 1998, br. 754, Brindisi; Desy 1989, 177, Masseria Marmorelle.

²⁴ Cambi 1989, 313, Vis, Vela Svitnja.

²⁵ Desy 1989, 181.

²⁶ Bruno 1995, 145 - 146.; Maier Maidl 1992, 75.

²⁷ Buora, Carre, Tiussi, Ventura 2008, 295, Aquileia, fondo Barberis.

²⁸ Starac 2008, str. 128, br. 126.

²⁹ *Sabinaeus* je ime izvedeno iz etnika italčkog naroda, ali susreće se i kod Veneta i Histra. Rendić-Miočević 1989, 629, 630; Untermann 1961, 164; Križman 1991, 251.

Sl. 17 Amfora s natpisom u boji (*titulus pictus*).

vremenskom rasponu između 50. i 30. g. pr. Kr.³⁰

Tituli picti izvedeni crvenom bojom u dva reda nalaze se na vratu amfore tipa Lamboglia 2, od koje je očuvan razlomljeni gornji dio s rubom vrlo blago zakošenim donjim dijelom prema van: [L]X[X...] / XIII (T.VI, 1). Gornji red je visok 0,8 cm i širok u očuvanom dijelu 2,8 cm, dok su znakovi u donjem redu visoki 2 cm i zauzimaju u širinu 4 cm. Glina je žuta, šupljikava, s krupnim crvenim primjesama, nema engobe.

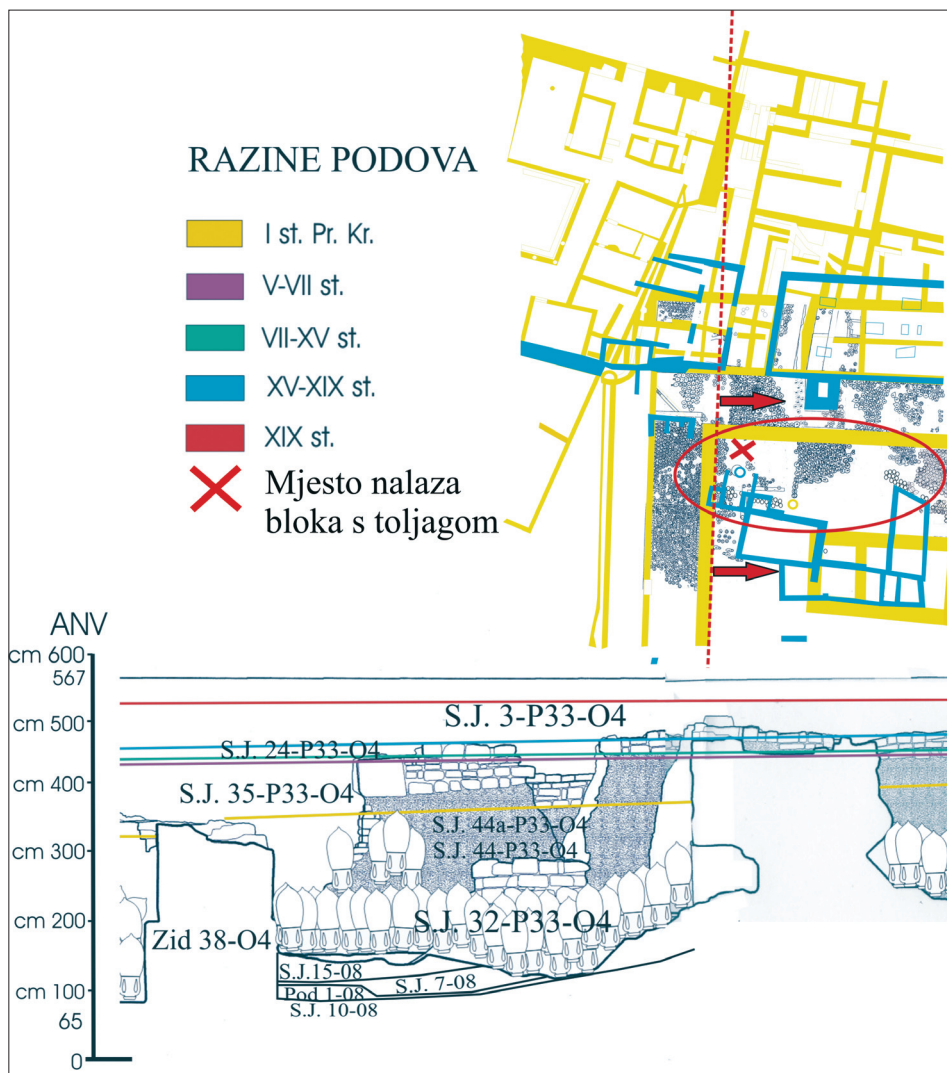
ARHEOLOŠKI SLOJEVI

Tijekom 2008. istraživanja su se obavljala u južnom dijelu lokacije, uz Kandlerovu ulicu, na području rimskog Herkulova svetišta s hramom, ograđenim pravokutnim dvorištem i bunarom podignutim na prirodnom izvoru. Od hrama su na mjestu preostali jedino masivni zidani temelji (stereobat), ukopani do žive stijene i visoki tri i pol do pet metara, ovisno o padu stijene. Hram, u tlocrtu dimenzija 9,5 x 16 metara, orijentiran je u smjeru zapad-istok i smješten uzduž glavne prometnice

³⁰ Cipriano, Mazzochin, Pastore 1991, 166.

na površinama blijedookeržuta.

Gornji dio amfore jajolikog tijela od jednoliko crvene, šupljikave gline bez engobe, s natpisima izvedenima nakon pečenja crvenom bojom, pronađen je unutar temelja hrama, gdje je mogao dospjeti tek nakon njihove izgradnje. Na jednom ramenu nalazi se natpis izvedenom crvenom bojom (*tituli picti*) širine 17 cm i visine 6,4 cm: X↓III. Na drugome ramenu nalazi se slabije očuvan natpis u dva reda: T [..]XXX / AT (slika 17; T.V, 1). Dimenzije gornjeg reda iznose 3,8 cm u visinu i 11 cm u širinu. Slova AT u drugom redu spojena su ligaturom u jedan znak visok 3,6 cm i širok 4 cm. Amfore jajolikog tijela suvremene su amforama Lamboglia 2, no za razliku od njih služile su za transport ulja i to u razmjerno kratkom

Sl. 18 Stratigrafski presjek na mjestu nalaza bloka s toljagom (S. J. Pod 1-O8).

antičke Pule, s ulazom na zapadnoj strani okrenutim prema središtu grada³¹. Sva ta obilježja poklapaju se s Vitruvijevim kanonima o planiranju i izgradnji hramova³². Tlocrtne dimenzije hrama odgovaraju dimenzijama hrama Rome i Augusta na

³¹ Starac 2007 b, 87.

³² Vitruv. De Arch. IV, 5.

pulskom forumu³³, no razlikuju se u konstrukciji ulaznog stepeništa, koje je kod Herkulova hrama bilo široko oko tri i pol metra, smješteno po sredini zapadne fasade prema helenističkim pravilima uvriježenima kod gradnje hramova u kasnoj Rimskoj Republici³⁴. Od stepeništa je u istraživanjima 2007. zatečen samo vrlo tvrdi šljunčani naboj bez ogradnih zidova, oplata ili stepenica, očito odnesenih pri rušenju hrama. Naboj je sadržavao ulomke razbijene amfore brindizijskog tipa iz sredine I. st. pr. Kr.³⁵ Na lokalitetu u Kandlerovoj ulici zatečeni su kvadratasti bunjasti blokovi koji bi mogli potjecati iz Herkulova hrama, a koji su ugrađeni sekundarno u temelje crkve Sv. Teodora u XV. st. Veoma su im slični blokovi republikanskog hrama na forumu u Bologni (*Bononia*), kvadratastog oblika s kvadratastim bunjama, također sekundarno presloženi³⁶. Na Miklavškom hribu kod Celja (*Celeia*) u Noriku nalazi se sakralni kompleks podignut u prvoj polovici II. st. pos. Kr., za Hadrijanove vladavine, koji je prema nalazima figuralne plastike s prikazima Herkula pripisan Herkulu³⁷. Hram tipa prostilos, u tlocrtu 19 x 8,5 metara, bio je okružen trijemom s visokim potpornim zidom terase. Uz sve nedoumice oko atribucije, hram na Miklavškom hribu, kao i hram u pulskoj četvrti Sv. Teodora, prema dosadašnjim arheološkim nalazima mogu se dovesti u vezu jedino s Herkulom.

Hramsko dvorište u četvrti Sv. Teodora zauzimalo je površinu procijenjenu na 700 četvornih metara. Utvrđena mu je puna dužina od 25 metara (mjereno između unutrašnjih lica ogradnih zidova), dok je širina dvorišta prema poznatoj polovici i načelu simetrije izračunata na 28 metara. Ogradni zidovi hramskog dvorišta otkriveni 2005., Zid 2-O4 i Zid 38-O4, tijekom istraživanja 2008. otvoreni su punom dužinom do završetka temelja. Oba zida, široka 150 cm, građena su s dva lica od grubo oklesanog vapnenca s unutrašnjom zapunom od sitnih komada lomljenog vapnenca i obilja vapnene žbuke. Pokazalo se da su jedan i drugi zid u trenutku izgradnje hramskog kompleksa jednostavno podignuti na površini padine koja se lagano spuštala prema sjeveru, prema moru, bez pravog temelja. Mjestimično pokazuju vrlo plitku temeljnu stopu u visini samo jednog reda kamena, na kojoj počiva vapneni naboj S. J. Pod 1-08 (slika 8). Tanki sloj vapna Pod 1-08, mjestimično zadebljan a mjestimično zasićen drobljenom vapnenom žbukom i kamenčićima, pokriva cijelo područje hramske terase i unutrašnjosti samog hrama, slijedeći prirodnu

³³ Pavan 1971, 5 - 76.

³⁴ Stamper 2005, 60, hramovi III. - II. st. pr. Kr. u Rimu, *forum Holitorium*, osobito središnji hram posvećen boginji *Iuno Sospita*, izgrađen 258. pr. Kr., obnavljan 213. pr. Kr., 17. pos. Kr. i u II. st. pos. Kr.; 65, Tivoli, hram Sibile, 150. - 125. pr. Kr.

³⁵ Cipriano, Carre 1989, 76.

³⁶ Ortalli 2000, 443.

³⁷ Lazar 2002, 84.

površinu padine pulskog brežuljka s blagim padom prema sjeveru i naglim padom prema istoku. Vapneni sloj Pod 1-08 pokrio je dvije gomile odbačenih krupnih, pažljivo klesanih blokova vapnenca, od kojih se jedna nalazi u sjeverozapadnom uglu hramskog dvorišta a druga sjeverno od hrama. Neposredno ispod Pod 1-08, također na cijeloj površini hramskog dvorišta, a osobito u velikoj koncentraciji sjeverno uz Bunar 2, prostire se tanki sloj finog, čistog, žutog pijeska S. J. 10-08 (slika 9). S obzirom na prirodnu konfiguraciju terena s izvorom slatke vode u kraškoj rupi na mjestu Bunara 2, proizlazi da je pijesak na to mjesto stigao kao prirodna naplavina uz izvorsku vodu.

Dok su ogradni zidovi hramskog dvorišta jednostavno podignuti bez ukopavanja na površini, iako se u znatnoj dužini živa stijena nalazi samo nekoliko centimetara ispod njihovoga donjeg završetka, sa zidovima hrama drugi je slučaj. Stereobat hrama dokumentiran je u istraživanjima 2005. – 2007. Sjeverni zid stereobata (Zid 39-O4) širok je 150 cm, južni 180 cm (Zid 41-O4), zapadni zid (Zid 40-O4) širok je 95 cm, a pregradni zid između cele i procele 120 cm (Zid 42-O4). Širina začelnog, istočnog zida (Zid 47-O4) nije ustanovljena u punoj širini jer izlazi izvan granica istražene parcele. Temeljni zidovi hrama građeni su jednakom tehnikom poput ogradnih zidova hramske terase i vezani vapnenom žbukom naizgled jednakog sastava, s obiljem pijeska i školjkica. Može se pretpostaviti da je u žbuku umiješan slatkovodni pijesak iz prirodnog izvora na mjestu Bunara 2, što se može provjeriti analizom sastava pijeska. No za razliku od ogradnih zidova terase, supstrukcije hrama utemeljene su punom dužinom na živoj stijeni, što nedvosmisleno pokazuje njihov nosivi karakter. Kako bi se nosivi temelji mogli postaviti na stijenu, prokopani su kulturni slojevi ispod tada postojeće površine u dubinu metar do dva metra, prateći prirodni pad vapnenačke ploče prema sjeveroistoku. Vapneni sloj Pod 1-08 pokrio je čitavu površinu padine nakon izgradnje temeljnih zidova hrama i ogradne terase. To se razabire iz okolnosti da vapneni sloj nije probijen pri izgradnji hramskih temelja, nego, naprotiv, počiva na njihovoj temeljnoj stopi i također na plitkoj temeljnoj stopi donjeg reda kamena u ogradnim zidovima terase, na onim mjestima gdje ta neznatna temeljna stopa uopće postoji. U prostorima unutar hramskih temelja, tanki vapneni sloj nastao je cijedenjem vapna iz spaljenog kamenja koje je ubačeno ili urušeno unutar temelja nakon njihove izgradnje. Pod 1-08 praćen je mjestimičnim slojevima gara i zapečene zemlje, nastalima pri opsežnijem izgaranju sa središtem u istočnom dijelu hramskog dvorišta, sjeverno od hrama (Vatrište P31-O4, dokumentirano 2007.).

U 2008. godini nisu zabilježeni dotad nepoznati zidovi, kanali ili peći, izuzev

suhozidnoga završnog istočnog ruba drenažnog sloja od krupnog lomljenca i mrvica vapnene žbuke (S. J. 15-08), koji je služio kao podloga depozitu amfora i koji na istočnoj strani pokazuje lice u visini nekoliko redova lomljenca (Zid 1-08) (slika 7). Među neobrađenim kamenjem, Zid 1-08 sadrži i jedan poluobrađeni, nedovršeni diskoidni komad vapnenca promjera 50 cm i visine 23 cm, koji je trebao biti izrađen u bazu ili kapitel stupa, a puknuo je prilikom obrade na suženom mjestu prijelaza u tijelo stupa. Zbog toga je komad odbačen i upotrijebljen kao običan drenažni materijal.

Dokumentirano je dvadeset i sedam (27) arheoloških slojeva, od kojih je dvadeset slojeva nasipnoga i građevinsko-nasipnog karaktera nastalo pri izgradnji dvorišne terase. Slojevi 10-08 i 27-08 predstavljaju naplavine pijeska (slika 9) oko prirodnog izvora slatke vode na kojemu je izgrađen bunar (Bunar 2). Slojevi 8-08, 3-08, 12-08, 16-08, 17-08 i 26-08, koji se nalaze ispod nasipnih slojeva, nastali su taloženjem prije izgradnje terase, u duljem razdoblju koje obuhvaća čitav prvi milenij prije Krista. Smješteni su neposredno iznad žive stijene i visoki prosječno oko pola metra. Ovih pet najstarijih slojeva, međusobno odijeljenih temeljnim zidovima hramskog kompleksa, pripadaju željeznom razdoblju histarske kulture i razdoblju kasne Rimske Republike do sredine I. st. pr. Kr., kada je osnovana rimska kolonija Pola. Rimska vladavina u Istriji uspostavljena je 177. pr. Kr. (LIV. 41, 7-14). Slojevi sadržavaju obilje grube kuhinjske keramike počevši od prijelaza iz brončanog u željezno doba o kojemu svjedoče zdjele tordiranog, unutra zaokrenutog ruba³⁸, jednostavne ručne mlinove od granitnih oblutaka, konične pršljenove, perle od plave i bijele staklene paste, sitne ulomke daunijskih kratera, različitih skifosa i apulske stolne keramike, a među najmlađe zasad kronološki odredive predmete iz pet najstarijih slojeva pripadaju kasnorepublikanske uljanice tip Agora 50-58 iz razdoblja 125. - 100. g. pr. Kr.³⁹, ulomci grčko-italskih amfora iz razdoblja od IV. do kraja II. st. pr. Kr.⁴⁰ i amfora tipa Lamboglia 2 iz završetka II. st. pr. Kr. i prve polovice I. st. pr. Kr.⁴¹ Gornja površina spomenutih slojeva predstavljala je prije izgradnje hramskog kompleksa neizgrađenu hodnu površinu u sjevernom podnožju gradinskog brežuljka. Pri uređenju hramske terase, sredinom I. st. pr. Kr., otvorena hodna površina pokrivena je podlogom od sloja vapna (Pod 1-08) te slojevima lomljenog kamena i zemlje (S. J. 7-08, 15-08) na kojima je postavljen depozit amfora. Slojevi 1-08, 2-08, 4-08, 5-08, 7-08, 9-08, 11-08, 15-08, 20-08, 21-08, 22-08, Pod 1-08, nastali su sredinom I. st. pr.

³⁸ Cardarelli, 1983, 87 - 112.

³⁹ Menzel 1954, 22; Hubbard Howland 1958, Pl. 50 - 52.

⁴⁰ Hesnard, Ricq, Arthur, Picon, Tchernia 1989, 60; Kirigin 1994, 16.

⁴¹ Cipriano, Carre 1989, 68; Horvat 1997, 57, 64.

Kr. prilikom nasipanja terase hramskog dvorišta i pripreme terena za postavljanje drenažnog depozita amfora (slike 7, 8). Pritom je korištena prekopana zemlja iz starijih kulturnih slojeva. Spojivi ulomci jednog istog mortarija pronađeni su u slojevima S.J. 7-08 i S.J. 15-08 u različitim sektorima, što pokazuje da su oba sloja nasuta gotovo istodobno preko cijele površine hramskog dvorišta. Nasipanjem je od blage padine stvorena ravna terasa čija je hodna površina izdignuta prosječno dva metra iznad prirodne. Nasipni slojevi postavljeni kao podloga depozitu amfora sadrže građevinske blokove porušenog svetišta, brojne ulomke kuhinjskih lonaca i zdjela, keramičke pršljenove i utege, ulomke crveno i crno premazane stolne keramike

Sl. 19 Mjesto nalaza bloka s toljagom.

među kojom su raspoznatljivi ulomci daunijskih kratera s geometrijskim slikanjem od VIII. do VI. st. pr. Kr.⁴², Gnathia vrčevi i pehari IV. st. pr. Kr.⁴³, helenističke čaše delskog⁴⁴, efeškog⁴⁵ i megarskog tipa⁴⁶, tarionici od sive gline uobičajeni u sjevernoitalskom kulturnom krugu od IV. st. pr. Kr. do I. st. pos. Kr.⁴⁷, keramičke uljanice kasnorepublikanskog razdoblja⁴⁸ i ranoaugustovske uljanice tipa Loeschcke Ia⁴⁹, aretinski crno premazani tanjuri II. st. pr. Kr. s romboidnim pečatima⁵⁰, crna tera sigilata⁵¹, ulomak Aco pehara iz treće četvrtine I. st. pr. Kr.⁵². Zastupljeni su brončani i željezni čavli, životinjske kosti i školjke, ulomci krovnih kupa i tegula isključivo žute boje te ulomci obrađenog kamena, među kojima sitni ulomci mramornih pločica i

⁴² De Juliis 1977, 25; Mihovilić 2001, 88.

⁴³ Curti 1998, 11.

⁴⁴ Šešelj 2005, 55.

⁴⁵ Horvat 1997, 102, T. 5, 8 - 9.; Rogl 2008, 526.

⁴⁶ Brusić 1999, 13; Miše, Šešelj 2008, 114.

⁴⁷ Gamba, Ruta Serafini 1984, 46 - 49; Horvat 1997, 106, T. 8, 2 - 4.

⁴⁸ Menzel 1954, 22.

⁴⁹ Loeschcke 1919, 218.

⁵⁰ Locatelli, Rizzi, 112, Fig. 2, 1.

⁵¹ Schindler 1986, 345 - 390.

⁵² Lavizzari Pedrazzini 1997, 233 - 251.

Sl. 20 *Reljef toljage.*

žrnjevi različitih tipova od kamena eruptivnog porijekla. Ukupan broj prikupljenih, signiranih, fotografiranih i dokumentiranih arheoloških predmeta od 6. listopada 2008. do 24. prosinca 2008. iznosi šest tisuća četrdeset i dva (6042) predmeta. Ulomci staklenih posuda malobrojni su i sitni (20 ulomaka), a među rijetkim nalazima su staklene perle (6), fibule (7), dijelovi koštanih igli (6), brončani novci (3) te jedan ulomak sitne brončane reljefne toljage. Pod 1-08, nastao kao vapnena podloga ispod

Sl. 21 Blok s toljagom.

drenažnog depozita amfora, rasprostire se terasom pokrivajući nabačene i nagorjele fino klesane obložne blokove zapaljenog svetišta, među kojima i blok s reljefom toljage. Prema učestalosti, daleko su najbrojniji nalazi grube kuhinjske keramike iz željeznog doba i iz razdoblja kasne Rimske Republike (37%), a slijedi raznovrsna stolna keramika (23%) od koje gotovo polovica nosi crni premaz.

RELJEF TOLJAGE

Nalaz koji držimo najvrjednijim pojedinačnim pokretnim nalazom na lokalitetu u posljednje četiri godine, pronađen je uoči Božića 2008. u sjeverozapadnom uglu hramskog dvorišta (*temenos*), u sondi 3, kvadrant 1, sektor M1, S. J. Pod 1-O8, u nakupini fino klesanog građevinskog kamena bačenog u otpad prilikom uređenja podloge drenažnog depozita amfora u trećoj četvrtini I. st. pr. Kr. (slika 18, slika 19). Kvadratasti blok (KAND 08 6039, AMI inv. br. A 30578) stranica 52 x 48 x 38 cm isklesan je od vapnenačke stijene, tako da je na stražnjoj strani ostavljena prirodno zaobljena površina (slika 21). Bočne strane zakošene su prema unutra radi lakše ugradnje bloka, i pokrivene ostacima grube vezivne žbuke. Na prednjoj strani, namjerno ohrapavljene površine radi boljeg prijanjanja žbuke, isklesana je reljefna toljaga ravno odrezanog vrha s nepravilnim klinastim rupama umjesto izbočina (slika 20). Na donjem kraju, toljaga završava kružnom izbočinom u čijoj se sredini nalazi rupa za vješanje. Prednja, reljefno ukrašena strana bloka nosi tragove fine bijele vapnene žbuke, a na samom reljefu toljage mjestimično se vidi crvenosmeđa boja upijena u kamen. Toljaga je prepoznatljiv Herkulov atribut⁵³. Pojavljuje se uz Herkulovu glavu na luku gradskih vratiju Pule posvećenih Herkulu, koja su izgrađena četrdesetih godina I. st. pr. Kr.⁵⁴ Valja istaknuti da je reljefna toljaga na Herkulovim vratima bitno različita u nizu detalja od toljage pronađene 2008., koja odskače od uobičajenih prikaza Herkulove toljage po ravno odrezanom vrhu, udubinama umjesto izbočina i jako naglašenoj okrugloj glavici na kraju drške s

⁵³ Sichtermann 1960, 378 - 390; Sanader 1995, 87 - 114.

⁵⁴ Ilt X/1 85; Fischer 1996, 57; Starac 2002, 156.

rupom za vješanje. Taj specifični nalaz, promatran paralelno uz nalaz natpisa o izgradnji ili obnovi Herkulova svetišta koji je pronađen u ruševinama gradskih bedema dvadesetak metara jugoistočno od hrama i koji datira u treću četvrtinu I. st. pr. Kr.⁵⁵, držimo potvrdom pretpostavke o identifikaciji Herkulova svetišta koje je uključivalo hram, hramsko ograđeno dvorište i bunar⁵⁶. Pored bloka s reljefom toljage, u istom sloju (S. J. Pod 1-08) zabilježeno je uz obilje sitnijega lomljenog kamenja i dvadesetak krupnih klesanih građevinskih blokova vapnenca prosječnih dimenzija 60 x 30 x 20 cm, koji na bočnim stranama nose ostatke vezivne žbuke i koji potječu iz reprezentativne građevine.

ZAKLJUČAK

Žigovi na tegulama ugrađenima u odvodne kanale i na amforama iz nasipnih slojeva nastalih pri izgradnji svetišta, značajan su element u datiranju građevina. Od osobitog je značaja indicija o ekonomskoj aktivnosti triumvira Licinija Krasa (*M. Licinius Crassus*) pri gradnji svetišta, do koje dolazimo putem žiga MENA·CRASS. Svi nalazi su popisani po slojevima i grupirani prema vrsti, čime se stječe uvid u zastupljenost pojedinih kategorija upotrebnih predmeta (grafikon 1, grafikon 2). Općenito su najbrojniji nalazi ulomaka kuhinjskog posuda grube izrade iz razdoblja željeznog doba te ostaci prehrane - životinjske kosti i školjke. Slijede različite vrste uvozne stolne keramike, s crvenim premazom, crnim premazom, bez premaza. Prema kriteriju mjesta proizvodnje odnosno porijekla, razlikuju se predmeti iz uvoza i predmeti domaće proizvodnje. U načelu, opaženo je da u slojevima koji su se istraživali 2008. kuhinjska keramika grube izrade predstavlja pretežno domaću proizvodnju, a ostale grupe keramičkih predmeta pripadaju uvozu. Stolna je keramika pretežno porijeklom iz gradova na istočnoj obali Italije i u sjevernoitalskoj ravnici. Razmjerno su najrjeđi nalazi novca te specijaliziranog pribora ili dijelova odjeće, poput fibula, pinceta, koštanih igli. Udio amfora razmjerno je znatno niži nego što je uobičajeno u slojevima rimskog carskog razdoblja u Puli⁵⁷, a udio staklenih posuda i krovnih opeka zanemarivo je malen. Po tome dolazi do izražaja razlika između stratigrafskih slojeva razdoblja kasne Rimske Republike i slojeva carskog razdoblja, koja je karakteristična ne samo za Pulu nego i za cijeli sjeveroistočni Jadran, a poklapa se s prijelazom između plemenske kulture mlađeg željeznog doba i rimske urbanizacije. Kao reprezentativni uzorci slojeva dokumentiranih na lokaciji 2008.,

⁵⁵ Ilt X/1 5; Starac 1999 - 2000, 136.

⁵⁶ Starac 2007 a, 263 - 265; Id. 2007 b, 87.

⁵⁷ Starac 2006 c, 78, Tablica 5.

uzeta su tri sloja od kojih svaki predstavlja po jednu glavnu vremenski određenu etapu u nastanku i razvoju grada: sloj 1-08 koji je nastao u razdoblju 45. - 30. g. pr. Kr. (grafikon 3), sloj Pod 1-08 koji mu neposredno prethodi i odgovara vremenski kratkom razdoblju izgradnje hrama s ogradnim prostorom (grafikon 5), te sloj 8-08 koji obuhvaća dugo naseobinsko razdoblje od X. st. pr. Kr. do izgradnje hrama sredinom I. st. pr. Kr. (grafikon 4). Sloj 1-08 nabačen je u kratkom razdoblju pri građevinskim radovima u nasipanju terase, ali je znatno deblji od sloja Pod 1-08 i sadrži nasipni materijal s otpatcima iz vremena prije izgradnje svetišta te je odnos između kuhinjske i stolne keramike gotovo uravnotežen s laganom prevagom u korist stolne keramike. Općenito uzevši, sastav sloja 1-08 u kojemu je pomiješan nasipni materijal histarskog razdoblja s rimskom keramikom sredine I. st. pr. Kr. podudara se s prosječnim vrijednostima za istraživanje 2008. u cijelosti. Proporcionalni odnos zastupljenosti pojedinih kategorija nalaza u sloju 1-08 (grafikon 3) minimalno se razlikuje od ukupnih odnosa po zastupljenosti kategorija nalaza u svim istraženim slojevima 2008. (grafikon 2). Sloj Pod 1-08 sadrži nalaze iz sredine I. st. pr. Kr. i starije. Uočljivo je na prvi pogled da je udio stolne keramike, osobito uvozne fine stolne keramike s crnim premazom, izrazito dominantan nad kuhinjskim posuđem u ukupnom zbiru nalaza sloja Pod 1-08 (grafikon 5). Uzrok tome može se djelomično potražiti u činjenici da je sloj nastao u specifično kratkom vremenskom razdoblju, koje se usput podudara s intenzivnim valom romanizacije. Sloj 8-08 (grafikon 4) nastajao je kontinuirano u dugom histarskom razdoblju željeznog doba, prije utemeljenja rimske kolonije i prije izgradnje hrama. Kuhinjske posude grube izrade histarske kulture u tom sloju izrazito dominiraju nad svim ostalim kategorijama nalaza. Značajna je međutim prisutnost amfora Lamboglia 2 i venetskih sivih zdjela, koje svjedoče o neprekinutom kontinuitetu života naseobine prije trenutka izgradnje svetišta. Kostii životinja, ljušture školjki, morskih i kopnenih puževa ostaci su svakodnevne prehrane i čine proporcionalno značajan udio nalaza u nasipnim slojevima otpadnog materijala za zasipavanje terase.

Arheološkim istraživanjem ustanovljena je značajna razlika između tehnologije izgradnje temelja samog hrama i tehnologije izgradnje ogradnih zidova terase. Dok su temelji hrama prokopani kroz kulturni sloj željeznog doba u dubinu metar do više od dva metra i čvrsto počivaju na stijeni, ogradni zidovi hramske terase podignuti su bez temelja na tadašnjoj površini padine brežuljka i tek potom zasuti nasipnim materijalom koji je uključivao zemlju, kamenje, otpad iz svakodnevnog života te čitave, ali odbačene amfore. Razlika u temeljenju pokazuje različitu namjenu zidova; zidovi terase nisu nosili ništa osim vlastite težine i težine obostranog nasipa, dok su

temeljni zidovi samog hrama predviđeni da ponesu veliko vertikalno opterećenje masivne kamene građevine. Po izgradnji ogradnih zidova, cijelo područje terase pokriveno je vapnenim slojem (Pod 1-08) prije nasipanja lomljenim kamenom, zemljom i otpadnim materijalom te prije postavljanja depozita naopako okrenutih amfora. Drenažni slojevi naopako okrenutih amfora postavljenih na podlogu od krupnoga lomljenog kamena (slika 18) imali su značajnu ulogu u odvođenju oborinskih voda prema Bunaru 2, smanjujući pritisak vode na nosive zidove terase (Zid 38-O4 i Zid 2-O4) i sprječavajući njihovo ispiranje i urušavanje. Hramska terasa na taj način je djelovala kao cisterna s nekoliko slojeva filtera, usmjeravajući oborinsku pitku vodu prema bunaru.

Pretpostavka o položaju Herkulova svetišta poduprijeta je nalazom bloka vapnenca s reljefom toljage (slike 18-21). Stratigrafski odnosi pokazuju da je građevinski kompleks iz kojeg potječe reljef toljage zapaljen (slojevi 4-08, 5-08) i djelomično porušen neposredno prije postavljanja depozita amfora u trećoj četvrtini I. st. pr. Kr. Do tog je razaranja moglo doći prije osnutka rimske kolonije Pole 46. - 45. g. pr. Kr.⁵⁸ ili najkasnije u njenim prvim godinama, za građanskog rata koji je izbio nakon Cezarova ubojstva 44. g. pr. Kr. Depozit amfora ukazuje se u tom svjetlu kao element obnove već postojećeg, ali razorenog svetišta. Histarska naseobina Pola, „quondam a Colchis condita“ (PLIN. NH 3, 129), morala je i prije osnutka rimske kolonije imati određene urbane karakteristike, iako su dosadašnje arheološke spoznaje o tom urbanističkom razdoblju veoma skromne⁵⁹.

⁵⁸ Frascetti 1983, 99.

⁵⁹ Gnirs 1925, 95 - 98; Mihovilić 2004, 182.

OPĆI POPIS STRATIGRAFSKIH JEDINICA

STRATIGRAFSKA JEDINICA	OPIS STRATIGRAFSKE JEDINICE	ANV (cm)	IZNAD SE NALAZI	ISPOD SE NALAZI	NASTANAK SLOJA
1-08	Tamnosedla rahla zemlja, puno krupnog lomljenca, nasip. Ulomci amfora. U sektoru D6 koncentracija čavala. Sonda 3, kvadrant 1.	Vrh 219, dno 196.	S. J. 32-P33-O4, S. J. 2-08	S. J. 5-08, S. J. 7-08, Pod 1-08, Zid 1-08	3. četvrtina I. st. pr. Kr.
2-08	Žuti rastresiti nasip krupnoga lomljenog kamena i žutih mrvica vapnene žbuke. Pruža se uz Zid 38-O4, u smjeru istok-zapad. Sonda 3, kvadrant 1.	Vrh 219, dno 114.	S. J. 32-P33-O4	S. J. 7-08	3. četvrtina I. st. pr. Kr.
3-08	Crni sloj gara i krupnoga opaljenog lomljenog kamena, koji je djelomično pretvoren u negašeno vapno. Sonda 1, kvadrant 1.	Vrh 84, dno 81.	S. J. 6-08	Živa stijena	X. st. pr. Kr. - sredina I. st. pr. Kr.
4-08	Sivi prašnasti sloj pepela, ima troske. Pruža se uz S. J. 1-08. Sonda 3, kvadrant 1.	Vrh 214, dno 195.	S. J. 32-P33-O4	S. J. 7-08	3. četvrtina I. st. pr. Kr.
5-08	Crni sloj crnoga gara i sitnoga opaljenog lomljenog kamena. Sonda 3, kvadrant 1.	Vrh 218, dno 169.	S. J. 1-08	S. J. 7-08	3. četvrtina I. st. pr. Kr.
6-08	Tamnosedla gusta i masna zemlja, sitni kamenčići, ulomci troske i grube kuhinjske keramike. Ostatak iskopa 2007. Sonda 1, kvadrant 1.	Vrh 152, dno 84.	-	S. J. 3-08	2007.
7-08	Tamnosedla prašnasta zemlja, ima sitnog lomljenca i keramike, nasip. Sloj pada prema sjeveru. Sonda 3, kvadrant 1.	Vrh 197, dno 138.	S. J. 5-08, S. J. 15-08	S. J. Pod 1-08, S. J. 10-08	3. četvrtina I. st. pr. Kr.

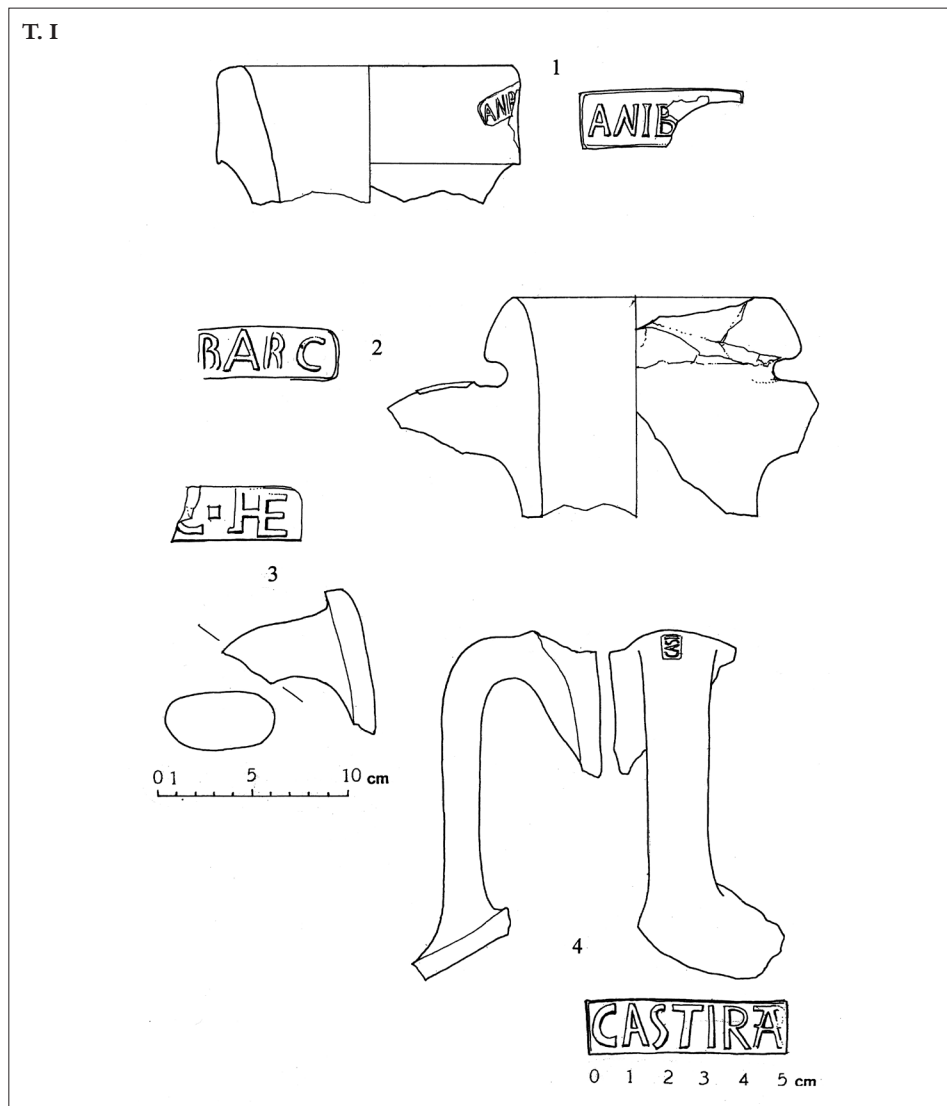
STRATIGRAFSKA JEDINICA	OPIS STRATIGRAFSKE JEDINICE	ANV (cm)	IZNAD SE NALAZI	ISPOD SE NALAZI	NASTANAK SLOJA
8-08	Tamnosmeđa gusta i masna zemlja, brojni ulomci grube kuhinjske keramike. Raskopano duž Zida 40-O4. Zapunjava S. J. 17-08. Sonda 2, kvadrant 1.	Vrh 235, dno 95.	S. J. 11-08, Pod 1-08	Živa stijena	X. st. pr. Kr. - sredina I. st. pr. Kr.
9-08	Crvena zapečena sterilna zemlja. Sonda 2, kvadrant 1.	Vrh 235, dno 191.	S. J. 32-P37-O4	S. J. 11-08	3. četvrtina I. st. pr. Kr.
10-08	Svijetložuti gusti i kompaktni sloj čistog pijeska, sadrži sitne školjke, vrlo malo nalaza. Pada prema sjeveru, najdublji je neposredno sjeverno do Bunara 2. Sonda 3, sonda 8, kvadrant 1.	Vrh 160, dno 93.	S. J. 7-08	S. J. 26-08, S. J. 27-08	sredina I. st. pr. Kr.
11-08	Kup krupnog lomljenca spaljenog vatrom, leži na tankom sloju negašenog vapna (Pod 1-08). Sterilno. Sonda 2, kvadrant 1.	Vrh 191, dno 158.	S. J. 9-08	S. J. 8-08	3. četvrtina I. st. pr. Kr.
12-08	Tamnosmede-crna masna zemlja, puna grube kuhinjske keramike. Rupa iskopana uz Zid 41-O4. Sonda 2, kvadrant 1.	Vrh 212, dno 148.		S. J. 8-08	
13-08	Crvena zapečena zemlja, dosta rastresita. Ostatak sloja s amforama prekopanog 2007. Sonda 3, kvadrant 1.	Vrh 225, dno 195.	S. J. 32-P33-O4	S. J. 1-08	
14-08	Sloj smeđe zemlje s kamenčićima, rijetkim mrvicama žbuke i nalazima. Sonde 4, 5, 6, kvadrant 2.	Vrh 111, dno 87.	S. J. 32-P31-O4, Pod 3-P31-O4	S. J. 16-08	3. četvrtina I. st. pr. Kr.

STRATIGRAFSKA JEDINICA	OPIS STRATIGRAFSKE JEDINICE	ANV (cm)	IZNAD SE NALAZI	ISPOD SE NALAZI	NASTANAK SLOJA
15-08	Naboj krupnog lomljenog vapnenca, na istoku završava podzidom Zid 1-08. Sonda 3, kvadrant 1.	Vrh 228, dno 167.	S. J. 1-08	S. J. 7-08, Pod 1-08	3. četvrtina I. st. pr. Kr.
16-08	Crvenkasta zemlja s dosta žutog sitnog pijeska, kamenčićima i nalazima. Sloj je deblji uz Zid 38-O4, stanjuje se prema sjeveru. Sonde 4, 5, 6, kvadrant 2.	Vrh 96.	S. J. 14-08		X. st. pr. Kr. – sredina I. st. pr. Kr.
17-08	Crvena zapečena sterilna zemlja, slično sloju 9-08. Sonda 2, kvadrant 1.	Vrh 129, dno 120.	S. J. 11-08, Pod 1-08	S. J. 8-08	3. četvrtina I. st. pr. Kr.
18-08	Zapuna Bunara 2. Smeđa zemlja, puno krupnog lomljenca i nalaza. Sonda 3, kvadrant 1.	Vrh 96			3. četvrtina I. st. pr. Kr.
19-08	Zapuna kanala u P31-O4. Tamnosmeđa zemlja, puno nalaza. Sonda 7, kvadrant 2.	Vrh 350 zap., 346 ist. Dno 310 ist. i zap.	Tegule 1-10	Dno kanala (tegule)	3. četvrtina I. st. pr. Kr.
20-08	Smede-crvena zemlja s kamenčićima i nalazima, nasip uz kanal P31-O4. Sonda 7, kvadrant 2.	Vrh 349, dno 119.			3. četvrtina I. st. pr. Kr.
21-08	Okeržuti pjeskoviti nasip s kamenčićima i mrvicama vapna. Sonda 3, kvadrant 1, sektor JK 3-4.	Vrh 198, dno 186.	S. J. 1-08	S. J. 15-08	3. četvrtina I. st. pr. Kr.
22-08	Crvenkastosmeđa zemlja, nasip od sitnoga lomljenog kamena, zemlje, mrvica žbuke, ima nalaza. Pruža se uz S. J. 20-08 i Zid 11-O1. Slični S. J. 16-08. Sonda 7, kvadrant 2, sektor AB 1.	Vrh 156, dno 118.	S. J. 20-08	Živa stijena	X. st. pr. Kr. – sredina I. st. pr. Kr.

STRATIGRAFSKA JEDINICA	OPIS STRATIGRAFSKE JEDINICE	ANV (cm)	IZNAD SE NALAZI	ISPOD SE NALAZI	NASTANAK SLOJA
23-08	Crvenkastosmeđa zemlja, ima nalaza. Pruža se uz S. J. 22-08, zapunjava S. J. 25-08. Slični S. J. 16-08. Sonda 7, kvadrant 2.	Vrh 111, dno 56.	S. J. 24-08	Živa stijena	X. st. pr. Kr. - sredina I. st. pr. Kr.
24-08	Naboj pun krupnoga lomljenog kamenja i krupnih ulomaka amfora. Pruža se uz S. J. 22-08. Sonda 7, kvadrant 2.	Vrh 116, dno 98.	S. J. 20-08	S. J. 23-08	3. četvrtina I. st. pr. Kr.
25-08	Okeržuti pjeskoviti nasip sa sitnim oblucima. Sonda 7, kvadrant 2, sektor CD 1-2.	Vrh 82, dno 78.	S. J. 24-08	S. J. 23-08	sredina I. st. pr. Kr.
26-08	Tamnosomeđa zemlja, nasip. Sloj pada prema sjeveru. Sonda 3, kvadrant 1.	Vrh 158, dno 97.	S. J. 10-08, Pod 1-08	S. J. 30-09, živa stijena	X. st. pr. Kr. - sredina I. st. pr. Kr.
27-08	Sivobijeli gusti i kompaktni sloj vrlo sitnoga čistog pijeska bez nalaza. Nalazi se u prirodnoj ovalnoj jami punoj izvorske vode, u živoj stijeni 56 x 46 cm, neposredno sjeverno do Bunara 2. Sonda 3, kvadrant 1, sektor I 7.	Vrh 93	S. J. 10-08		

POSEBNI POPIS STRATIGRAFSKIH JEDINICA: PODOVI, ZIDOVI

STRATIGRAFSKA JEDINICA	OPIS STRATIGRAFSKE JEDINICE	ANV (cm)	IZNAD SE NALAZI	ISPOD SE NALAZI	ORIJENTACIJA
Pod 1-08	Podnica od tvrdog naboja vapnene žbuke i negašenog vapna, s primjesama kamenčića. Blago pada prema sjeveru i istoku, slijedeći prirodni nagib stijene. Leži točno iznad temeljne stope Zida 2-O4 i Zida 38-O4. Odgovara razini hodne površine neposredno prije početka gradnje hramskog kompleksa. Pokriva cijeli prostor hramskog kompleksa. Jedino u koritu vodotoka sjeverno od Bunara 2 umjesto ovog sloja nalazi se sloj pijeska, S. J. 10-08. Podnica zabilježena u Sondi 3, Kvadrant 1.	Vrh 196, dno 171.	S. J. 7-08, Zid 1-08	S. J. 10-08, 26-08	
Zid 1-08	Jednostrani suhozid od lomljenog vapnenca, u tri reda u visinu. Dužina 8 m, pruža se od Zida 39-O4 do Zida 38-O4. Lice samo na istočnoj strani, istočni podzid podloge terase. Sadrži kamene poluizrađevine (nedovršena baza ili kapitel). Produžava se prema zapadu u kamenu nabijeni nasip S. J. 15-08. Sonda 3, Kvadrant 1.	Vrh 227, dno 171.	S. J. 32-P31-O4, S. J. 1-08	Pod 1-08	sjever-jug

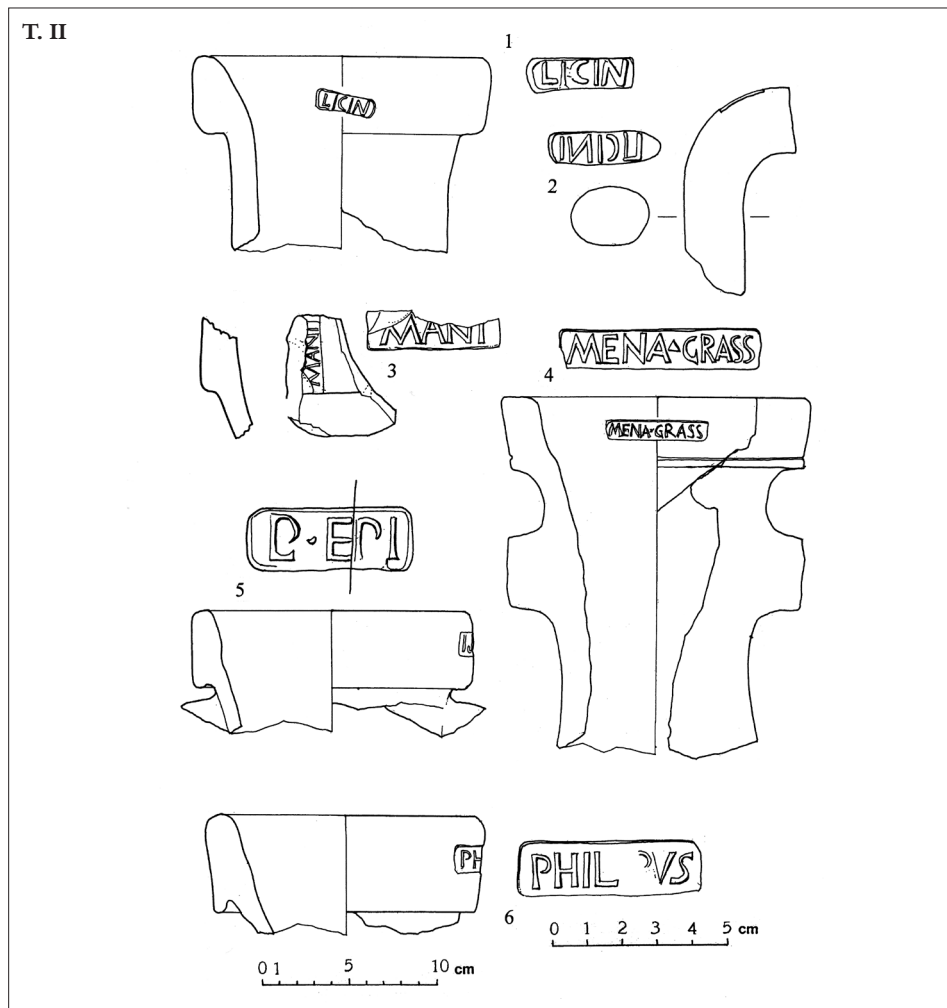

T. I, 1 Smještaj: AMI Pula. Inv. br. A 45826. Nalazište: Pula, Kandlerova 2008. Bl. XVI, lok. 11, Sonda 3, Kvadrant 1, Sektor M1-6, S. J. 7-08.

T. I, 2 Smještaj: AMI Pula. Inv. br. A 44931. Nalazište: Pula, Kandlerova 2008. Bl. XVI, lok. 11, Sonda 3, Kvadrant 1, Š. J. 1-08.

T. I, 3 Smještaj: AMI Pula. Inv. br. A 45825. Nalazište: Pula, Kandlerova 2008. Bl. XVI, lok. 11, Sonda 3, Kvadrant 1, Sektor A5, S. J. Pod 1-08.

T. I, 4 Smještaj: AMI Pula. Inv. br. A 44600. Nalazište: Pula, Kandlerova 2008. Bl. XVI, lok. 11, Sonda 5, Kvadrant 2, Š. J. 16-08.

T. II, 1 Smještaj: AMI Pula. Inv. br. A 30576. Nalazište: Pula, Kandlerova 2008. Bl. XVI, lok. 11, Sonda 7, Kvadrant 2, Š. J. 24-08.

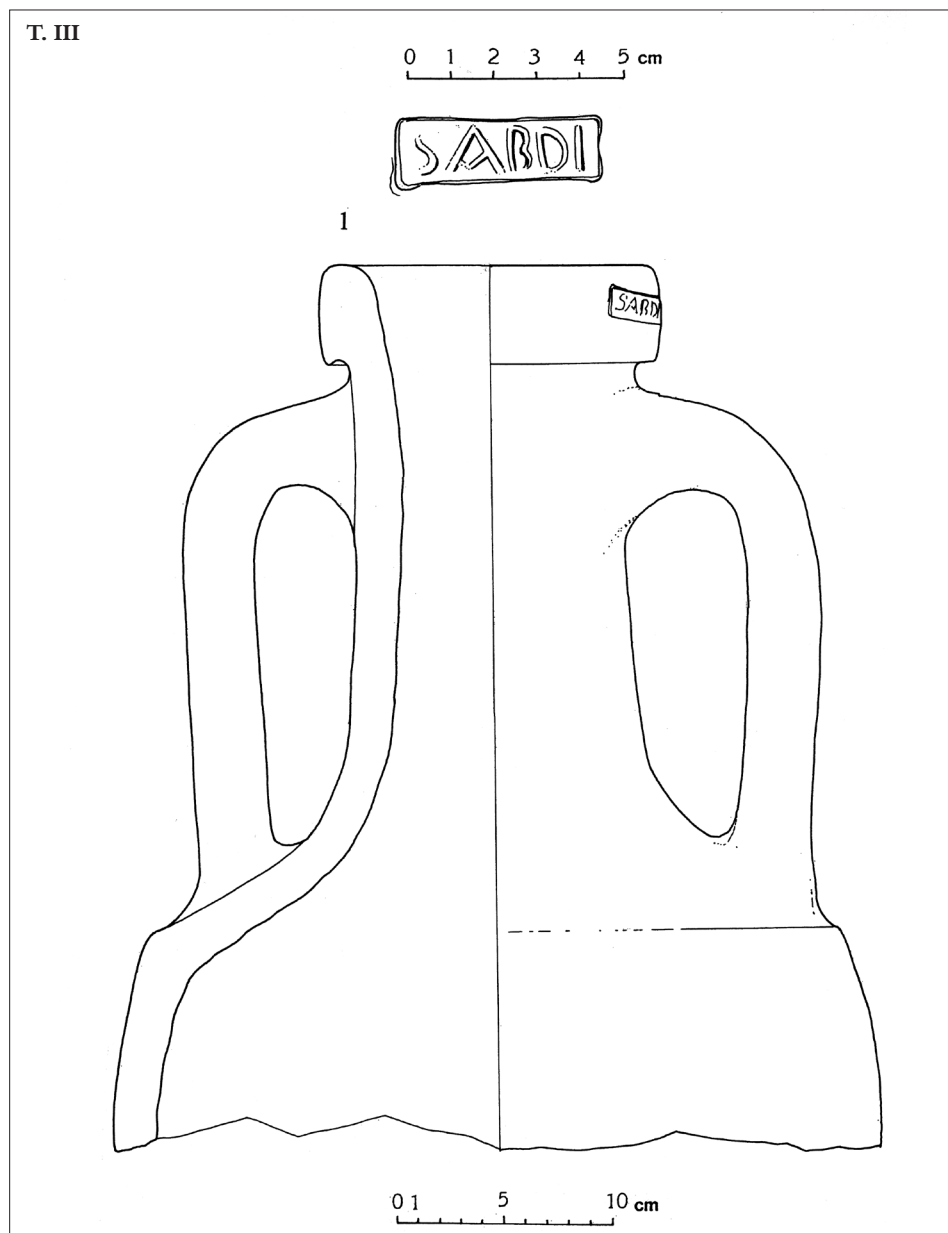
T. II, 2 Smještaj: AMI Pula. Inv. br. A 45379. Nalazište: Pula, Kandlerova 2008. Bl. XVI, lok. 11, Sonda 7, Kvadrant 2, Sektor CD1-2, S. J. 20-08.

T. II, 3 Smještaj: AMI Pula. Inv. br. A 43715. Nalazište: Pula, Kandlerova 2008. Bl. XVI, lok. 11, Sonda 3, Kvadrant 1, Š. J. 7-08.

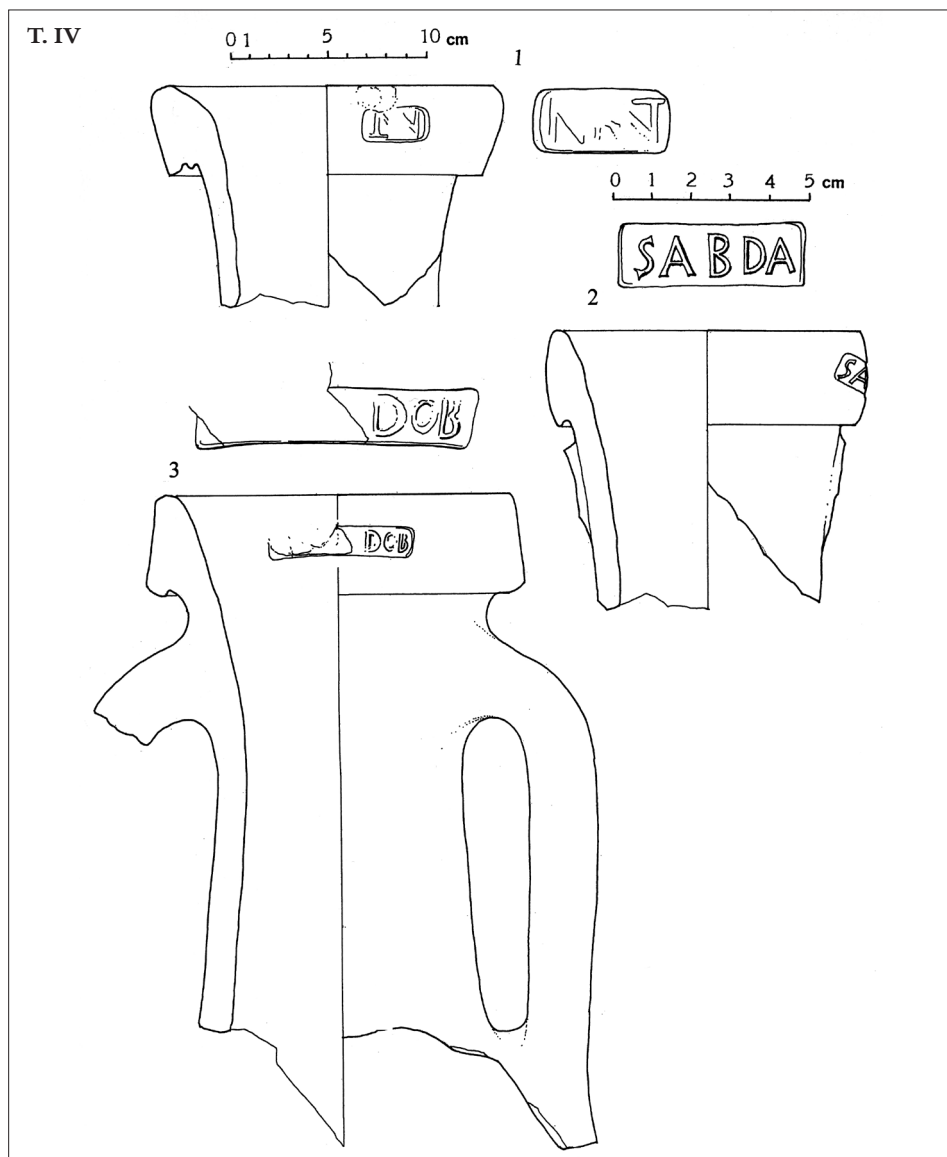
T. II, 4 Smještaj: AMI Pula. Inv. br. A 44069. Nalazište: Pula, Kandlerova 2008. Bl. XVI, lok. 11, Sonda 2, Kvadrant 1, Š. J. 8-08.

T. II, 5 Smještaj: AMI Pula. Inv. br. A 30577. Nalazište: Pula, Kandlerova 2008. Bl. XVI, lok. 11, Sonda 7, Kvadrant 2, Š. J. 24-08.

T. II, 6 Smještaj: AMI Pula. Inv. br. A 43982. Nalazište: Pula, Kandlerova 2008. Bl. XVI, lok. 11, Sonda 3, Kvadrant 1, Š. J. 4-08.

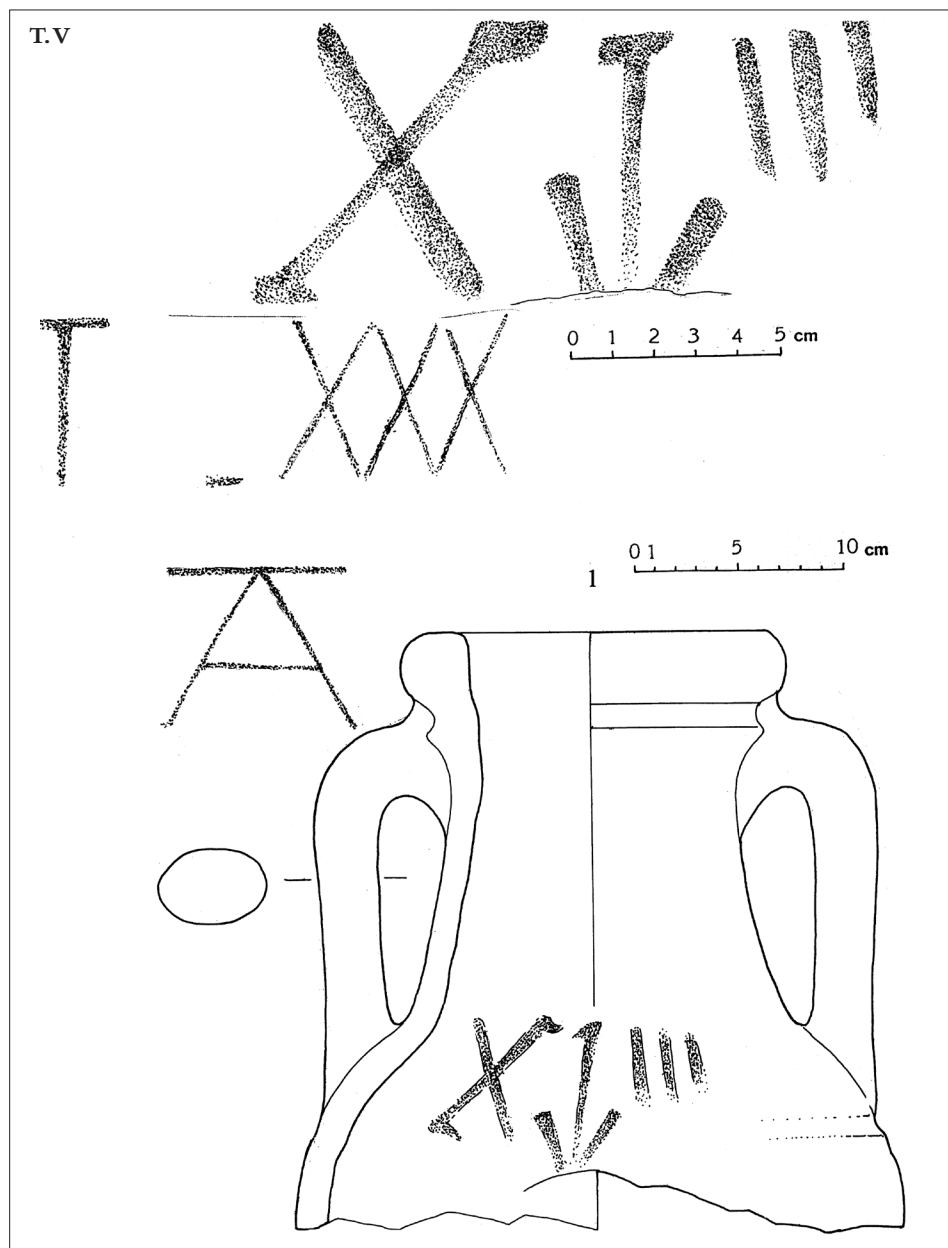
T. III, 1 Smještaj: AMI Pula. Inv. br. A 30569. Nalazište: Pula, Kandlerova 2008. Bl. XVI, lok. 11, Sonda 7, Kvadrant 2, Sektor C3, S. J. 20-08.

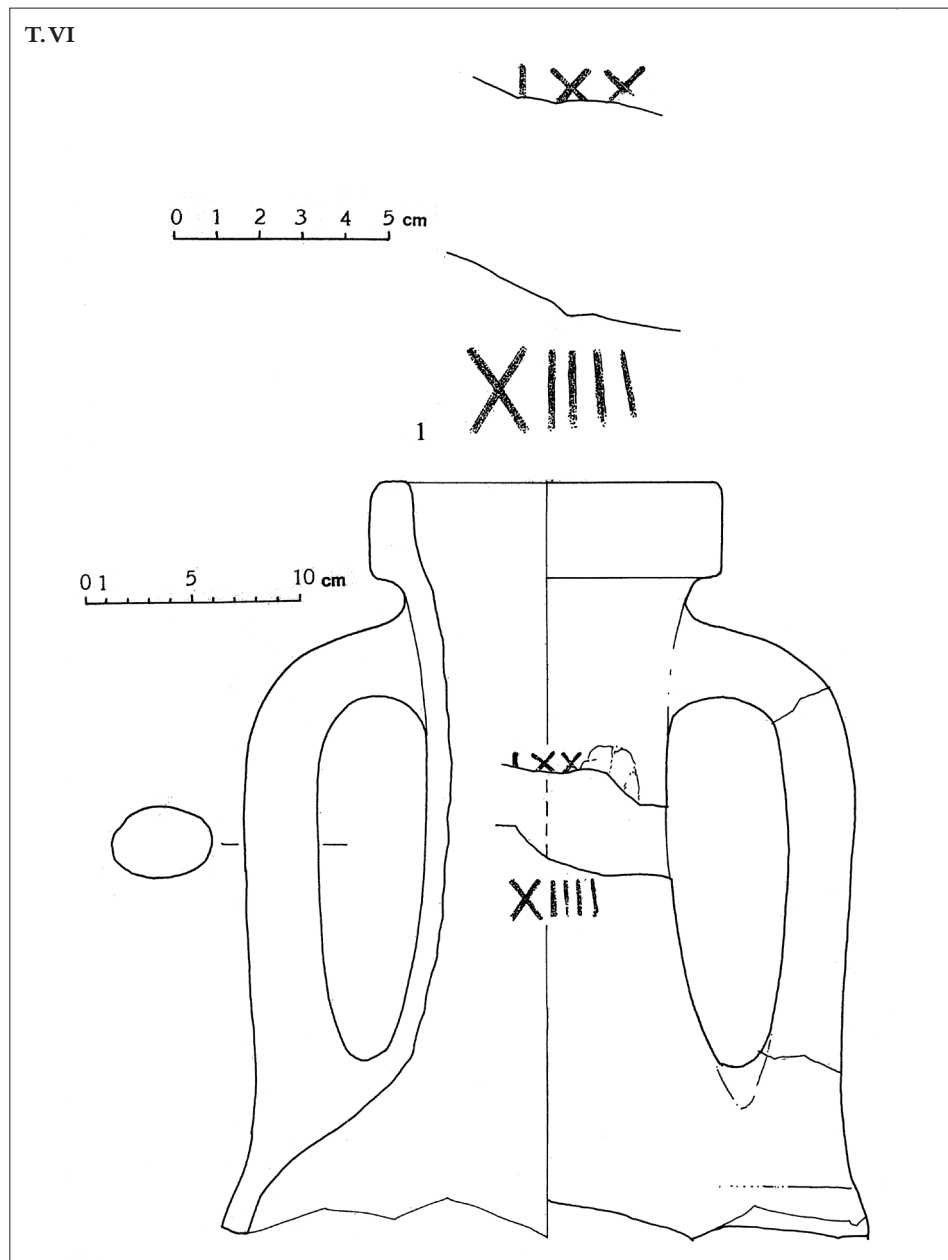
T. IV, 1 Smještaj: AMI Pula. Inv. br. A 44091. Nalazište: Pula, Kandlerova 2008. Bl. XVI, lok. 11, Sonda 7, Kvadrant 2, Sektor A2-4, S. J. 20-08.

T. IV, 2 Smještaj: AMI Pula. Inv. br. A 30571. Nalazište: Pula, Kandlerova 2008. Bl. XVI, lok. 11, Sonda 7, Kvadrant 2, Sektor CD1-2, S. J. 20-08.

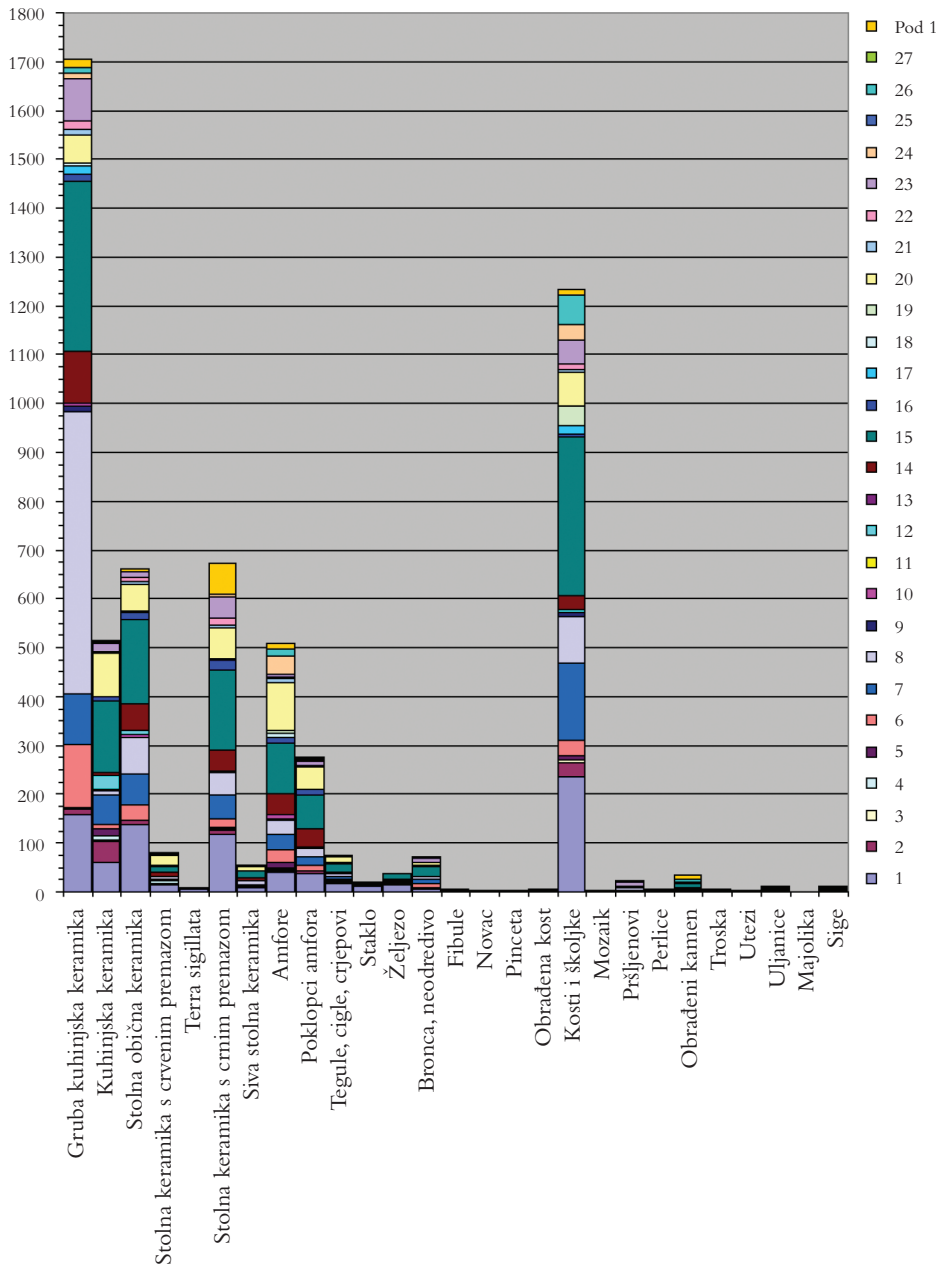
T. IV, 3 Smještaj: AMI Pula. Inv. br. A 45657. Nalazište: Pula, Kandlerova 2008. Bl. XVI, lok. 11, Sonda 7, Kvadrant 2, Sektor C3, S. J. 20-08.

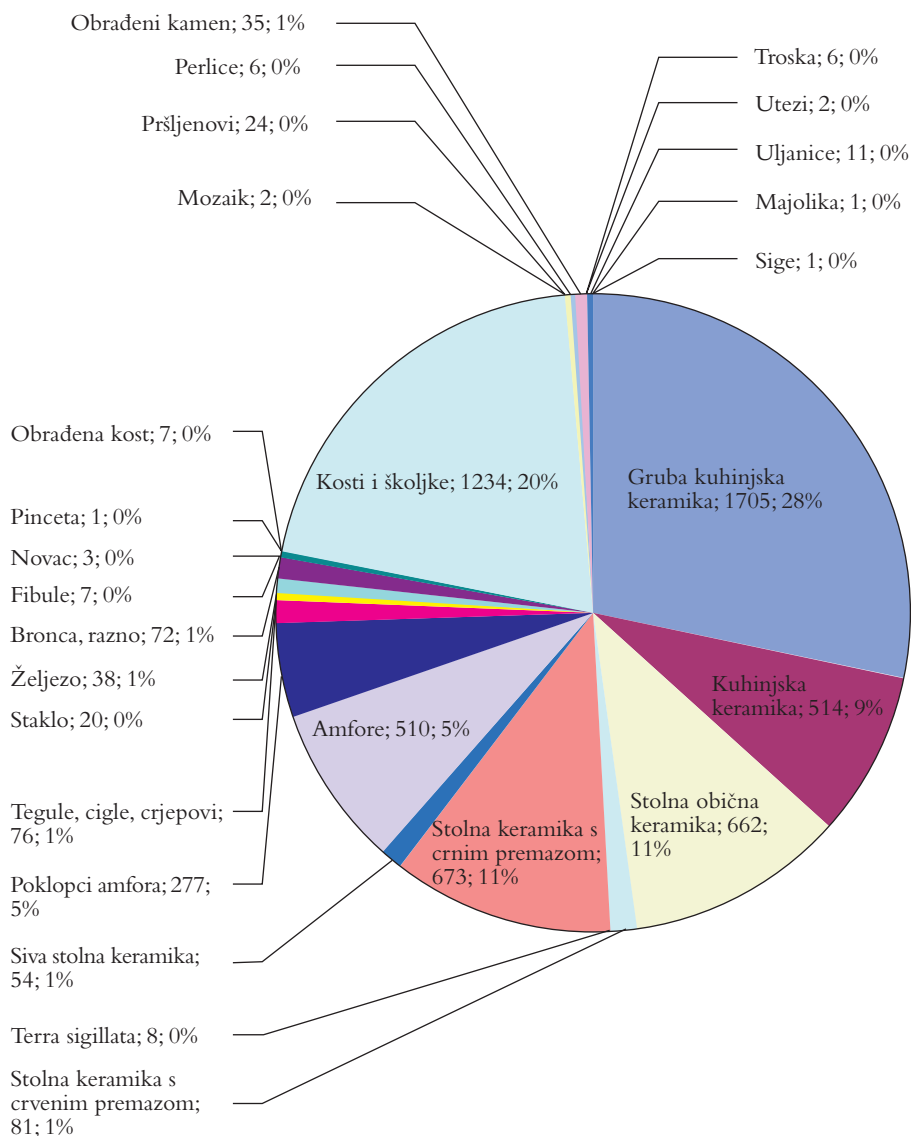
T. V. 1 Smještaj: AMI Pula. Inv. br. A 44386. Nalazište: Pula, Kandlerova 2008. Bl. XVI, lok. 11, Sonda 2, Kvadrant 1, S. J. 8-08.

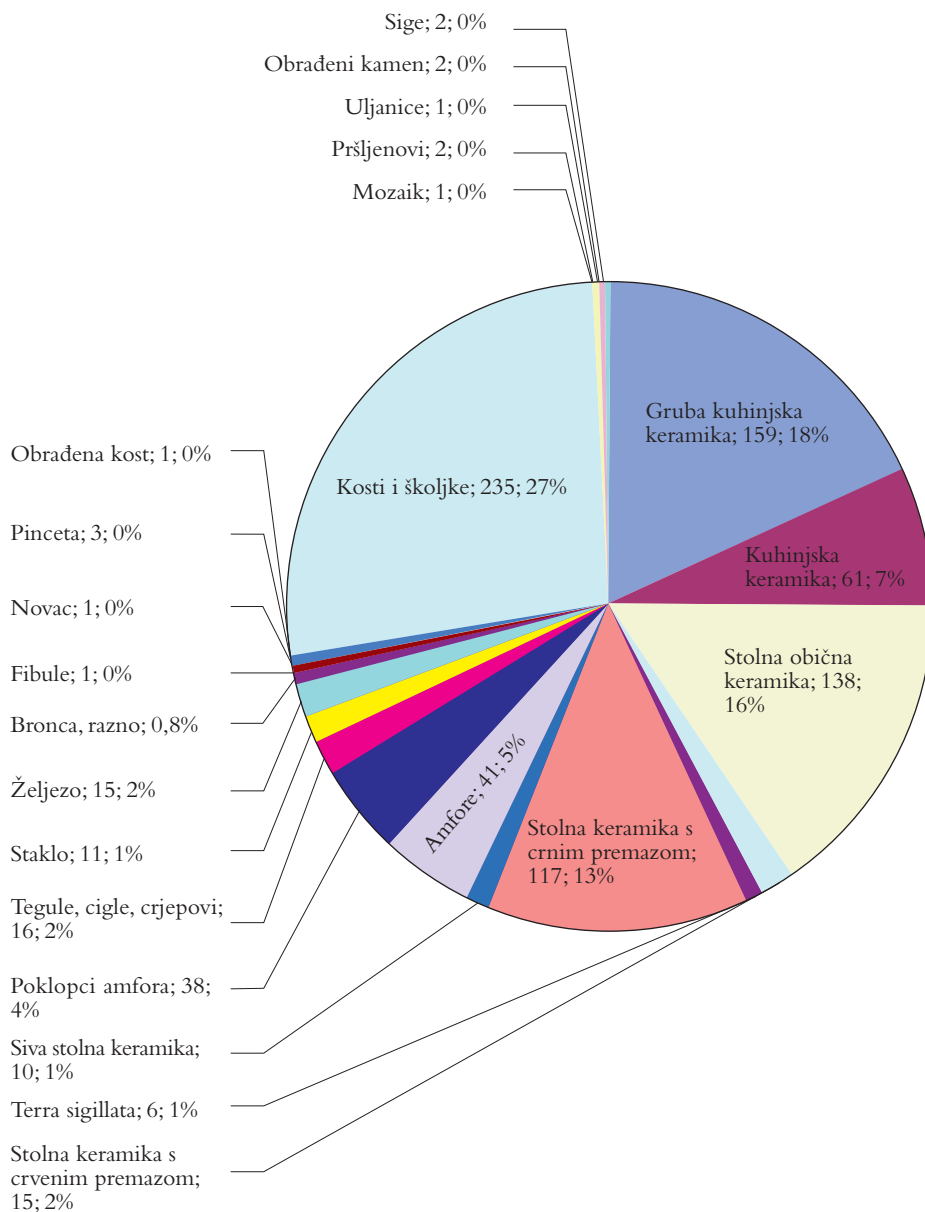
T. VI, 1 Smještaj: AMI Pula. Inv. br. A 44387. Nalazište: Pula, Kandlerova 2008. Bl. XVI, lok. 11, Sonda 2, Kvadrant 1, S. J. 8-08.

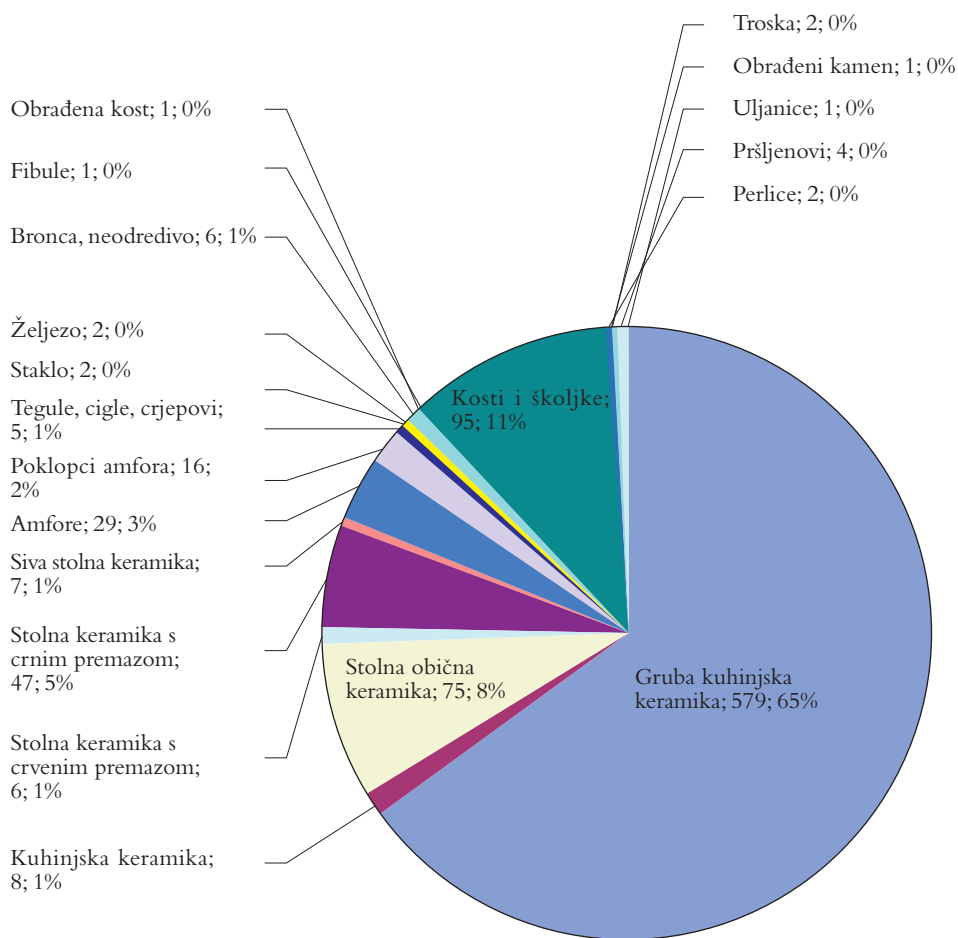
GRAFIKON 1 NALAZI PO SLOJEVIMA 2008.

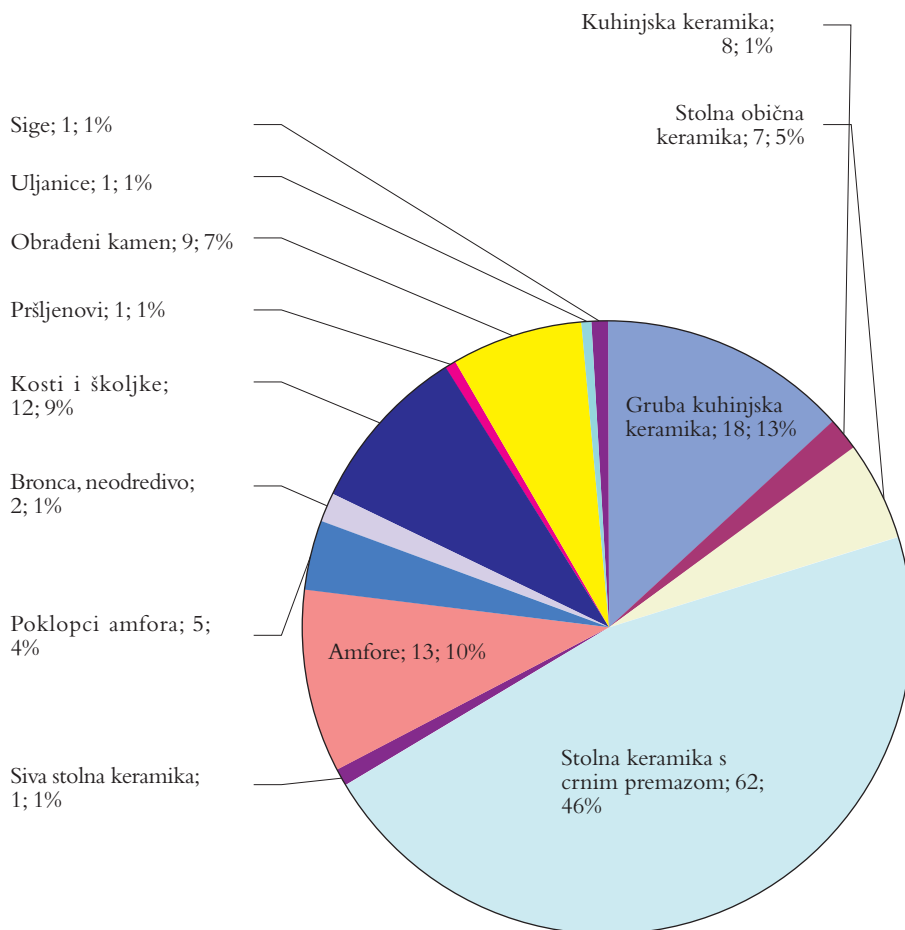
GRAFIKON 2 UKUPNO NALAZI 2008.

GRAFIKON 3 NALAZI U SLOJU 1-08

GRAFIKON 4 NALAZI U SLOJU 8-08

GRAFIKON 5 NALAZI U SLOJU POD 1-08

LITERATURA

- BALDACCI, P. 1967 - 1968. Alcuni aspetti dei commerci nei territori cisalpini, *Atti del Centro studi e documentazione sull'Italia romana* 1 (1969), 7 - 50.
- BLANC-BIJON, V., CARRE, M.-B., HESNARD, A., TCHERNIA A. 1998. *Recueil de timbres sur amphores romaines II (1989-1990 et compléments 1987 - 1988)*, Travaux du Centre Camille Jullian 20, Publications de l'Université de Provence.
- BRUNO, B. 1995. *Aspetti di storia economica della Cisalpina romana. Le anfore di tipo Lamb. 2 rinvenute in Lombardia*, Studi e ricerche sulla Gallia Cisalpina. Collana diretta da Gino Bandelli e Monika Verzar-Bass, 7. Roma.
- BRUSIĆ, Z. 1999. *Hellenistic and Roman Relief Pottery in Liburnia*, British Archaeological Reports 817. Oxford.
- BUORA, M., CARRE, M.-B., TIUSSI, C., VENTURA, P. 2008. Bolli su anfore Lamboglia 2 o simili dall'area aquileiese, *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta* 40, 285 - 303.
- CAMBI, N. 1989. Anfore romane in Dalmazia, *Amphores romaines et histoire économique. Dix ans de recherche*, *Collection de l'École française de Rome* 114, 311 -337.
- CARDARELLI, A. 1983. Castellieri nel Carso e nell'Istria: cronologia degli insediamenti fra media età del bronzo e prima età del ferro, *Caput Adriae*, 87 - 112.
- CARRE, M.-B., GAGGADIS-ROBIN, V., HESNARD, A., TCHERNIA, A. 1995. *Recueil de timbres sur amphores romaines I (1987 - 1988)*, Travaux du Centre Camille Jullian 16, Publications de l'Université de Provence.
- CIPRIANO, M.T., CARRE, M.-B. 1989. Production et typologie des amphores sur la côte adriatique de l'Italie, *Amphores romaines et histoire économique. Dix ans de recherche*, *Collection de l'École française de Rome* 114, 67 - 104.
- CIPRIANO, S., MAZZOCHIN, S. 1992. Anfore dalla zona del porto fluviale. U: Pesavento Mattioli, S. 1992. *Anfore romane a Padova: ritrovamenti dalla città*, Modena, 151 - 159.
- CIPRIANO, S., MAZZOCHIN, S., PASTORE, P. 1991, Novità e problematiche emergenti da un recente rinvenimento di anfore romane a padova. *Quaderni di archeologia del Veneto* 7, 163 - 174.

- CURTI, F. 1998. *La céramique de Gnathia du Musée d'art et d'histoire de Genève*. Genève.
- DE JULIIS, E. M. 1977. *La ceramica geometrica della Daunia*, Firenze.
- DESY, PH. 1989. Les timbres amphoriques de l'Apulie républicaine. Documents pour une histoire économique et sociale, *British Archaeological Reports* 554.
- DŽIN, K. 2007. *Pula-Forum, Arheološka građa 2006. - 2007. / Archaeological evidence 2006 - 2007*, Katalog 72, Arheološki muzej Istre, Pula.
- FISCHER, G. 1996. *Das römische Pola, Eine archäologische Stadtgeschichte*, Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische klasse 110, München.
- FRASCETTI, A. 1983. La "Pietas" di Cesare e la colonia di Pola, *Annali del seminario di studi del mondo classico. Archeologia e Storia Antica. Istituto Universitario Orientale* 5, Napoli. 77 - 102.
- GAMBA, M., RUTA SERAFINI, A. 1984. La ceramica grigia dallo scavo dell'area ex Pilsen a Padova, *Archeologia Veneta* 7, 7 - 80.
- GNIRS, A. 1925. *Istria Praeromana*. Karlsbad.
- GNIRS, A. 1904. Zur Topographie des antiken Pola, *Jahrbuch der Kaiser-königlichen Zentral Kommission* 2, 215 - 232.
- HESNARD, A., RICQ, M., ARTHUR, P., PICON, M., TCHERNIA, A. 1989. Aires de production des gréco-italiques et des Dr.1, u: Amphores romaines et histoire économique. Dix ans de recherche, *Collection de l'École française de Rome* 114, 21 - 65.
- HORVAT, J. 1997. *Sermin. Prazgodovinska in zgodnjerimska naselbina v severozahodni Istri / Sermin. A Prehistoric and Early Roman Settlement in Northwestern Istria*, Ljubljana.
- HUBBARD HOWLAND, R. 1958. *Greek Lamps and Their Survivals. The Athenian Agora IV*, Princeton-New Jersey.
- IIt, *Inscriptiones Italiae*, Roma.
- KIRIGIN, B. 1994. Grčko-italske amfore na Jadranu, *Arheološki vestnik. Acta Archaeologica* 45, 15 - 24.
- KRIŽMAN, M. 1991. Rimska imena u Istri, Zagreb.
- LAVIZZARI PEDRAZZINI, M. P. 1997. Nuove osservazioni sul vasellame "tipo Aco", *Athenaeum* 85, 1, 233 - 251.

- LAZAR, I. 2002. Celeia, u: *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia*, Ed. by Marjeta Šašel Kos, Peter Scherrer, Situla 40, Ljubljana, 71 - 96.
- LOCATELLI, D., RIZZI, E. 2000. La ceramica a vernice nera dallo scavo di via Moneta: relazione preliminare, u: *Milano tra l'età repubblicana e l'età augustea, Atti del Convegno di studi 26-27. marzo 1999*, Milano, 111 - 124.
- LOESCHCKE, S. 1919. *Lampen aus Vindonissa*, Zürich.
- MAIER-MAIDL, V. 1992. *Stempel und Inschriften auf Amphoren vom Magdalensberg*, Kärntner Museumsschriften 73, Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 11, Klagenfurt.
- MANACORDA, D. 1989. Le anfore dell'Italia repubblicana: aspetti economici e sociali, *Amphores romaines et histoire économique. Dix ans de recherche, Collection de l'École française de Rome* 114, 443 - 467.
- MENZEL, H. 1954. *Antike Lampen im römisch-germanischen Zentralmuseum zu Mainz*, Mainz.
- MIHOVIĆ, K. 2001. *Nesactium, Prapovijesni nalazi 1900 - 1953. / Nesactium. Prehistoric Finds 1900 - 1953*. Monografije i katalogi 11, Arheološki muzej Istre, Pula.
- MIHOVIĆ, K. 2004. Pula - Ornamentika na urnama željeznodobne nekropole, *Pula 3000 Pola, Prilozi za povijesnu sintezu*, Pula, 181 - 187.
- MIŠE, M., ŠEŠELJ, L. 2008. The Late Hellenistic and Early Roman Fine Pottery from the Sanctuaries of Diomedes in Dalmatia, *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta* 40, 113 - 119.
- ORTALLI, J. 2000. Bologna, u: *Aemilia. La cultura romana in Emilia Romagna dal III secolo a.C. all'età costantiniana*, a cura di Mirella Marini Calvani, Bologna, 439 - 449.
- PAVAN, G. 1971. Il rilievo del tempio d'Augusto di Pola, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* n. s. 19, 5 - 76.
- PIR, *Prosopographia Imperii Romani*, Berlin.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1989. Ilirska onomastika na latinskim natpisima Dalmacije, u: Rendić-Miočević, D., *Iliri i antički svijet*, Split, 623 - 674.
- RIGHINI, V., BIORDI, M., PELLICIONI GOLINELLI, M. T. 1993. I bolli laterizi romani della regione Cispadana (Emilia e Romagna), *I laterizi di età romana nell'area nordadriatica*, Cataloghi e monografie dei Civici musei di Udine 3, Roma, 23 - 92.

- ROGL, C. 2008. "Drinking and Dying". Hellenistische Reliefbecher als kulturelle und ethnische Indikatoren? *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta* 40, 523 - 530.
- SANADER, M. 1995. O kultu Herkula u Hrvatskoj, *Opuscula Archaeologica* 18, 1994 (1995), 87 - 114.
- SCHINDLER, M. 1986. Die "Schwarze Sigillata" des Magdalensbergs Neufunde seit 1965, Magdalensberg - Grabungsbericht 15, *Die Ausgrabungen auf dem Magdalensberg 1975 bis 1979*, Klagenfurt, 345 - 390.
- SICHTERMANN, H. 1960. Eracle, *Enciclopedia dell'Arte Antica, Classica e Orientale* III, 378 - 390.
- STAMPER, J. W. 2005. *The Architecture of Roman Temples. The Republic to the Middle Empire*, Cambridge.
- STARAC, A. 1999 - 2000. Istraživanja kod Herkulovih vrata. Antički epigrafski spomenici, *Sportula dissertationum Marino Zaninović dicata. Opuscula Archaeologica* 23 - 24, 133 - 142.
- STARAC, A. 2002. Istraživanja kod Herkulovih vrata, *Opuscula Archaeologica* 26, 153 - 203.
- STARAC, A. 2006 a. Das antike Pula, seine Topografie und seine Denkmäler, *Mitteilungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* 27, Berlin, 135 - 140.
- STARAC, A. 2006 b. Gradska četvrt Sv. Teodora, Pula, *Hrvatski arheološki godišnjak* 2, 2005. (2006), 235 - 238.
- STARAC, A. 2006 c. *Tragovima kamenoklesara. Arheološki nalazi u ulici Stovagnaga / On the Trail of Stonemasons. Archaeological Discoveries in Porta Stovagnaga Street* (urednik A. Starac), Monografije i katalozi 17, Arheološki muzej Istre, Pula, 9 -155.
- STARAC, A. 2007 a. Gradska četvrt Sv. Teodora, Pula, *Hrvatski arheološki godišnjak* 3, 2006. (2007), 263 - 265.
- STARAC, A. 2007 b. Četvrt Sv. Teodora u Puli, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 2007/2, 84 - 90.
- STARAC, A. 2008. A deposit of roman amphorae in Pula (Croatia). A preliminary report. *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta* 40, Congressus vicesimus quintus rei cretariae romanae fautorum Dyrrhachii habitus MMVI, Bonn 2008, 121 - 129.
- ŠEŠELJ, L. 2005. Utjecaji dirahijskih keramičkih radionica na području srednje Dalmacije, *Vjesnik za arheologiju i povijest Dalmacije* 98, 49 - 61, Split.

UNTERMANN, J. 1961. *Die venetischen Personennamen*, Wiesbaden.

ZACCARIA, C. 1989. Per una prosopografia dei personaggi menzionati sui bolli delle anfore romane dell'Italia nordorientale, *Amphores romaines et histoire économique. Dix ans de recherche*, *Collection de l'École française de Rome* 114, 469 - 488.

SAŽETAK

NALAZ RIMSKOG SVETIŠTA U ČETVRTI SV. TEODORA U PULI Arheološka istraživanja 2008.

Alka STARAC

U četvrti Sv. Teodora u Puli, 2008. godine obavljala su se zaštitna arheološka istraživanja na površini od približno 130 m², s prosječnom dubinom iskopa jedan metar. Prikupljena su, oprana i signirana 6.042 predmeta. Dokumentirano je 27 glavnih arheoloških slojeva koji obuhvaćaju raspon od tisuću godina. Nalazi su popisani po slojevima i grupirani prema vrsti (grafikon 1, grafikon 2). Najbrojniji su nalazi ulomaka kuhinjskog posuda grube izrade iz razdoblja željeznog doba te ostatci prehrane - životinjske kosti i školjke. Kao reprezentativni uzorci slojeva, uzeta su tri sloja od kojih svaki predstavlja po jednu etapu u nastanku i razvoju grada: sloj 1-08 nastao u razdoblju 45. - 30. g. pr. Kr. (grafikon 3), sloj Pod 1-08 koji mu neposredno prethodi i odgovara razdoblju izgradnje hrama s ogradnim prostorom (grafikon 5) te sloj 8-08 koji obuhvaća dugo nasebinsko razdoblje od X. st. pr. Kr. do izgradnje hrama sredinom I. st. pr. Kr. (grafikon 4). Epigrafski zapisi na tegulama, ugrađenima u odvodne kanale (CINNIANA IVL PRI, SOLONAS, C-PASI·A·NA) i na amforama iz nasipnih slojeva nastalih pri izgradnji svetišta (ANIB[.], BARC, CASTIR FAB, C-HE[R], LICIN, LICINI (zrcalno), MAN[I], MENA·CRASS, P.EPI, PHIL[I] PVS, SABDA, SABDI, [..]DOB, [..]RT), značajan su element u datiranju građevina. Od osobitog je značaja indicija o ekonomskoj aktivnosti triumvira Licinija Krasa (*M. Licinius Crassus*) pri gradnji svetišta, do koje dolazimo tragom žiga MENA·CRASS.

Dok su temelji hrama prokopani kroz kulturni sloj željeznog doba i čvrsto počivaju na stijeni, ogradni zidovi hramske terase podignuti su bez temelja na površini padine i potom zasuti nasipom. Razlika u temeljenju pokazuje da zidovi terase nisu nosili ništa osim vlastite težine i težine obostranog nasipa, dok su temeljni zidovi hrama predviđeni da ponesu vertikalno opterećenje kamene građevine. Drenažni slojevi vapnenog poda, lomljenog kamena i naopako okrenutih amfora imali su značajnu ulogu u odvođenju oborinskih voda prema Bunaru 2, smanjujući pritisak vode na nosive zidove terase (Zid 38-04 i Zid 2-04) i sprječavajući njihovo urušavanje. Hramska terasa je na taj način djelovala kao cisterna s nekoliko slojeva filtera, koja je usmjeravala oborinsku pitku vodu prema bunaru. Pretpostavka o položaju Herkulova svetišta poduprijeta je nalazom bloka vapnenca s reljefom toljage (slike 20, 21). Stratigrafski odnosi pokazuju da je građevinski

kompleks iz kojeg potječe reljef toljage zapaljen i djelomično porušen neposredno prije postavljanja depozita amfora u trećoj četvrtini I. st. pr. Kr. (slika 18). Do tog je razaranja moglo doći prije osnutka rimske kolonije Pole 46. - 45. g. pr. Kr. ili najkasnije u njenim prvim godinama, za građanskog rata koji je izbio nakon Cezarova ubojstva 44. g. pr. Kr. Depozit amfora ukazuje se u tom svjetlu kao element obnove razorenog svetišta.

SUMMARY

DISCOVERY OF ROMAN SANCTUARY IN THE QUARTER OF ST. THEODORE IN PULA Archaeological Campaign of 2008

Alka STARAC

Rescue archaeological excavation at the site in the quarter of St. Theodore in Pula was carried out in 2008, over an area of ca. 130 sq. m. Average depth of excavation was 1 m. A total of 6.042 archaeological finds were recovered, washed and labelled. Registered are 27 main archaeological layers documenting a time span of the site of a thousand years. The finds are grouped and listed according to layers and type (Graph 1, Graph 2). The most numerous are coarse kitchenware finds from the Iron Age layer and food remains – animal bones and sea shells. Three layers are considered to be representative, each of which represents one stage in the city's foundation and growth: 1-08 layer dating from 45 to 30 years BC (Graph 3), Floor 1-08 layer which is immediately foregoing, corresponding to the period of the erection of the temple and the *temenos* (Graph 5), and 8-08 layer corresponding to the long period from 10th century BC to the erection of the temple in the middle of the 1st century BC (Graph 4). Significant factors for dating of the buildings are epigraphic inscriptions on tegulae built into drainage channels (CINNIANA IVL PRI, SOLONAS, C·PASI·A·NA) and on amphorae from filling layers originating from the foundation of the sacral complex (ANIB[.], BARC, CASTIR FAB, C·HE[R], LICIN, LICINI (reversely), MAN[I], MENA·CRASS, P·EPI, PHIL[I]PVS, SABDA, SABDI, [.]DOB, [.]RT). Of special importance is the hypothesis on the triumvir M. Licinius Crassus's economic activity in the building of the temple, corroborated by the MENA·CRASS stamp on an amphora.

The foundations of the temple were dug through the Iron Age cultural layer and rested solidly on rock, while the walls of the *temenos* were constructed with no foundations on the slope of the hill and then filled up. This difference shows that the walls of the enclosing area were constructed only to carry the self-weight and the dike on both sides, while the foundation walls of the temple were constructed to carry the vertical loads and the weight of the stone building. The structure built up of the drainage layers of the lime floor, rough cut stone and amphorae placed upside down played a significant role in the drainage of rain waters to Well 2, as well as decreasing the water pressure on the walls of the *temenos* (Wall 38-O4 and Wall 2-O4), preventing their collapse. In this way, the *temenos* of the temple served as a cistern containing multiple layers of filtration materials, draining rain waters to the well. The hypothesis of the existence of Hercules' temple was testified by the found of limestone block bearing a club in relief (Fig. 20, 21). The stratigraphic relations on the site show that the building complex in which the

relief of the club was found had been burnt and partially demolished immediately before placing the deposit of amphorae in the third quarter of the 1st century BC (Fig. 18). The demolishing of the object might have occurred before the foundation of the Roman colony Pola in 46 or 45 BC, or at the latest, in the first years of the colony's existence, during the Civil War after Caesar's assassination in 44 BC. The deposit of amphorae represents, in this case, an element of restoration of the demolished sanctuary.